

Вісник

Верховного Суду України

Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень за II півріччя 2014 р.

Висновки Верховного Суду України, викладені в постановках, ухвалених за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав, передбачених пунктами 1, 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за I півріччя 2015 р.

Аналіз судової практики застосування зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі

Припинення іпотеки виконанням основного зобов'язання: юридична природа та умови

9(181)'2015

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зараховуються як фахові в галузі юридичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редакційної колегії

Романюк Я.М. — Голова Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Заступник голови редакційної колегії

Барбара В.П. — заступник Голови Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Андрушко П.П. — кандидат юридичних наук, професор;

Беляневич О.А. — доктор юридичних наук, професор;

Бень А.Б. — заступник начальника управління — начальник відділу управління забезпечення взаємодії із засобами масової інформації та видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України, відповідальний секретар редакційної колегії;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Кіреєва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кубко Є.Б. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Майданик Р.А. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ;

Погорецький М.А. — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Прокопенко О.Б. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений юрист України;

Сенін Ю.Л. — секретар Пленуму Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Ярема А.Г. — секретар Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України, заслужений юрист України.

1 Хронологія подій Timeline

2 Висновки Верховного Суду України Conclusions of the Supreme Court of Ukraine

2 **Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень за II півріччя 2014 р.**

Conclusions of the Supreme Court of Ukraine, stated in decisions adopted as a result of examining the applications for revision of court decisions in the second half of 2014

15 **Висновки Верховного Суду України, викладені в постановках, ухвалених за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав, передбачених пунктами 1, 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за I півріччя 2015 р.**

Conclusions of the Supreme Court of Ukraine, stated in decisions adopted as a result of examining the applications for revision of court decision on the ground described in subparagraphs 1, 2 of paragraph 1 of Article 355 of the CivPC of Ukraine in the first half of 2015

33 Аналіз судової практики Survey of the Court Practice

33 **Аналіз судової практики застосування зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі**

Analysis of the court practice on application of the retroactive effect of the law on criminal liability in time

41 Науково-практичний коментар Scientific and Practical Commentary

41 **Майданик Р.А. Припинення іпотеки виконанням основного зобов'язання: юридична природа та умови**

Maidanyk R.A. Termination of mortgage by fulfillment of the main obligation: legal nature and conditions

6-11

вересня

31

серпня

Суддя Верховного Суду України **Олександр Волков** зустрівся з керівництвом Національного суддівського інституту Канади та представниками українсько-канадського проекту «Освіта суддів — для економічного розвитку».

Сторони обговорили можливості та напрями розширення співробітництва, започаткування нового проекту співпраці на підтримку судової реформи в Україні тощо.

3

вересня

Під час зустрічі Голови Верховного Суду України **Ярослава Романюка** з представниками Агентства Сполучених Штатів Америки з міжнародного розвитку (USAID), зокрема директором відділу програм з розвитку демократії і врядування **Кейт Сомвонгсірі**, радником з правових питань **Джефом Коулом**, працівником відділу програм з розвитку демократії **Деніелом Райаном** і дослідником відділу програм з розвитку демократії **Ендрю Соломоном**, йшлося про зміни, запропоновані до розд. «Правосуддя» Конституції України, розширення й поглиблення співробітництва, особливо в реалізації реформ у судовій системі країни, та ін.

На зборах судді Верховного Суду України обрали делегатами на XIII з'їзд суддів України **Леоніда Глоса**, **Володимира Гуля** та **Валентину Сімоненко**; вирішили рекомендувати XIII з'їзду суддів України призначити суддею Конституційного Суду України суддю Верховного Суду України **Віктора Кривенка** та обрати до складу Ради суддів України **Валентину Сімоненко**.

4

вересня

Збори прийняли також відкрите звернення до органів державної влади, політиків і громадськості щодо необхідності вжити дієвих заходів, спрямованих на зміцнення авторитету судової влади. Ознайомитися з текстом звернення можна на офіційному веб-сайті Верховного Суду України.

На Пленумі Верховного Суду України прийнято постанову «Про зміни персонального складу судових палат Верховного Суду України», відповідно до якої виведено з персонального складу судових палат (в частині здійснення судочинства) суддів Верховного Суду України у зв'язку з досягненням ними шістдесяти п'яти років: **Анатолія Скотаря** та **Тетяну Таран** (Судова палата у кримінальних справах), **Володимира Гуля** (Судова палата у господарських справах), **Лілію Григор'єву** (Судова палата у цивільних справах).

Також 4 вересня судді Верховного Суду України **Галина Канигіна**, **Олександр Прокопенко** та **Микола Гусак** (член Вищої ради юстиції) взяли участь у роботі І Південноукраїнського форуму Асоціації правників України, який відбувся у м. Одесі. У своїх виступах вони висвітлили питання щодо ролі суддів у захисті верховенства права та прав людини в контексті тероризму, практику Верховного Суду України при розгляді справ щодо застосування Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ін.

Делегація Верховного Суду України, яку очолював його Голова **Ярослав Романюк**, перебувала з робочим візитом у Литовській Республіці. Під час візиту відбулися зустрічі із Президентом країни **Далею Грибаускайте**, головою Верховного Суду Литовської Республіки **Рімвидасом Норкусом**, головою Комітету з питань права і правопорядку Сейму Литовської Республіки **Юліусом Сабатаускасом** та заступником голови цього Комітету **Стасисом Шедбарасом**. Члени делегації Верховного Суду України, до складу якої увійшли судді Верховного Суду України **Павло Колесник**, **Олександр Коротких**, **Олена Кузьменко**, **Людмила Охрімчук**, провели ряд фахових зустрічей у Верховному та Конституційному судах Литовської Республіки, а також в Апеляційному суді, Каунаському окружному та Тракайському дільничному судах.

Робочий візит делегації Верховного Суду України до Литви відбувся за сприяння проекту Європейського Союзу «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» та керівника групи експертів цього проекту **Віргіліуса Валанчюса**.

9

вересня

Суддя Верховного Суду України **Олександр Волков** взяв участь у роботі круглого столу на тему «Запровадження інституту військових судів в Україні», організованого Комітетом Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя. Він зазначив, що у Верховному Суді України ідею відновлення системи військових судів вважають доцільною, а європейські міжнародно-правові акти в галузі прав людини не заперечують можливості функціонування таких судів.

17

вересня

Під час зустрічі Голови Верховного Суду України **Ярослава Романюка** з державним секретарем Федерального міністерства юстиції та захисту прав споживачів Федеративної Республіки Німеччина **Крістіаном Ланге**, що відбулась у Верховному Суді України, було обговорено низку актуальних питань, зокрема, реформування судової системи України, приведення її у відповідність до міжнародних стандартів шляхом внесення змін до Конституції України, йшлося також про ефективні механізми боротьби з корупцією, процедуру конкурсного добору на посаду судді, оцінювання суддів тощо.

Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень за II півріччя 2014 р. *

060.000.000 Порядок здійснення розрахунків з бюджетом та державними цільовими фондами

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ч. 13 ст. 20 Закону України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (у редакції, чинній на час виникнення спірних відносин; далі — Закон № 1058-IV), п. 11.17 Інструкції про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України, затвердженої постановою правління Пенсійного фонду України (далі — ПФУ) від 19 грудня 2003 р. № 21-1 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 16 січня 2004 р. за № 64/8663; у редакції, чинній на час виникнення спірних відносин; далі — Інструкція) щодо поширення законодавства про порядок повернення надміру або помилково сплачених страхових внесків на частини сум єдиного податку, сплачених суб'єктами підприємницької діяльності-юридичними особами, які перебувають на спрощеній системі оподаткування, що перераховується органами Державного казначейства України (далі — Держказначейство) на рахунки органів ПФУ та зараховується в рахунок сплати страхових платежів.

Закон України № 1058-IV регулює відносини, що виникають між суб'єктами системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (ст. 5). Дія інших нормативно-правових актів може поширюватися на ці правовідносини лише у випадках, передбачених зазначеним Законом, або в частині, що йому не суперечить. Виключно цим нормативно-правовим актом визначаються: принципи та структура системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; коло осіб, на яких поширюється його дія; перелік платників страхових внесків, їх права та обов'язки; порядок нарахування, обчислення, сплати цих внесків і стягнення заборгованості за ними.

Згідно зі ст. 1 вказаного Закону страхові внески — кошти відрахувань на соціальне страхування та збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, сплачені згідно із законодавством, що діяло раніше; кошти, сплачені на

загальнообов'язкове державне пенсійне страхування відповідно до цього Закону.

Спеціальним законодавством, зокрема Указом Президента України від 3 липня 1998 р. № 727/98 «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» (чинного на час виникнення спірних відносин; далі — Указ № 727/98), запроваджено спеціальний режим оподаткування, обліку та звітності, спрямований на підтримку суб'єктів малого підприємництва.

Відповідно до ст. 3 Указу № 727/98 суб'єкти підприємницької діяльності-юридичні особи сплачують єдиний податок щомісяця не пізніше 20 числа наступного місяця на окремий рахунок відділень Держказначейства. Відділення Держказначейства наступного дня після надходження коштів перераховують суми єдиного податку у таких розмірах: до Державного бюджету України — 20 відсотків; до місцевого бюджету — 23 відсотки; до ПФУ — 42 відсотки; на обов'язкове соціальне страхування — 15 відсотків.

* Продовження. Початок матеріалу опубліковано в журналі за 2015 р. № 8. — С. 9—17.

Пунктом 5 Порядку зарахування, розмежування і обліку єдиного податку суб'єктів малого підприємництва, затвердженого наказом Головного управління Держказначейства від 29 грудня 1998 р. № 107, передбачено, що розподіл суми єдиного податку суб'єктів малого підприємництва між державним бюджетом, місцевими бюджетами, ПФУ, Фондом соціального страхування у співвідношенні, встановленому Указом № 727/98, здійснюють відділи розмежування та оперативного-аналітичного обліку державних доходів територіальних відділень Держказначейства.

У листах від 19 березня 2004 р. № 2645/04 та 15 жовтня 2007 р. № 16442/03-30 ПФУ надав роз'яснення платникам страхових внесків, які перебувають на спрощеній системі оподаткування, про те, що частина сум єдиного податку, що перераховується органами Держказначейства на рахунки органів ПФУ, зараховується в рахунок сплати страхових внесків, нарахованих страхувальником у встановлених законодавством розмірах на суми фактичних витрат на оплату праці (грошового забезпечення) працівників. Зарахування здійснюється на підставі платіжного документа, який підтверджує сплату єдиного податку, поданого платником одночасно з поданням до органів ПФУ щомісячного розрахунку суми страхових внесків, та даних органів Держказначейства про перерахування до бюджету ПФУ частини сум єдиного податку.

Таким чином, сплачена суб'єктами підприємницької діяльності-юридичними особами, які перебувають на спрощеній системі оподаткування, частина сум єдиного податку, що перераховується органами Держказначейства на рахунки органів ПФУ, зараховується в рахунок сплати страхових внесків.

Суди встановили, що станом на 1 березня 2011 р. за приватним підприємством «Висотбудреставрація» як платником єдиного податку відповідно до Указу № 727/98 рахується переплата по частині суми обов'язкових страхових платежів, перерахованої Держказначейством на рахунок ПФУ, в сумі 40 тис. 556 грн 90 коп., що підтверджується актом звірки від 14 березня 2011 р. № 114 та листом управління ПФУ від 18 квітня 2011 р. № 2764/02.

Враховуючи зазначене, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України на підставі аналізу указаних норм права дійшла висновку, що сплачена суб'єктами

Відповідно до ч. 13 ст. 20 Закону № 1058-IV суми надміру сплачених чи помилково сплачених страхових внесків до солідарної системи повертаються страхувальникам або за їх згодою зараховуються в рахунок майбутніх платежів страхових внесків у порядку і в строки, визначені правлінням ПФУ.

Облік надходжень і витрат коштів ПФУ відповідно до ч. 1 ст. 76 Закону № 1058-IV здійснюють виконавчі органи ПФУ.

Порядок повернення надміру сплачених страхових внесків, що діяв під час сплати позивачем єдиного податку, тобто до 1 січня 2011 р., було врегульовано підзаконними нормативно-правовими актами, а саме: п. 11.17 Інструкції, який в подальшому було виключено на підставі постанови правління ПФУ від 22 жовтня 2010 р. № 25-1, та Порядком ведення органами Пенсійного фонду України обліку надходження платежів зі збору на обов'язкове державне пенсійне страхування та інших платежів, затвердженим постановою правління ПФУ від 19 січня 2002 р. № 2-4 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 1 березня 2002 р. за № 212/6500), який із 1 січня 2011 р. втратив чинність.

Разом з тим із 1 січня 2011 р. набрав чинності Порядок зарахування в рахунок майбутніх платежів єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування або повернення помилково сплачених коштів, затверджений постановою правління ПФУ від 27 вересня 2010 р. № 21-1 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 20 жовтня 2010 р. за № 955/18250; далі — Порядок).

Саме цей Порядок був чинним на час виникнення спірних відносин і визначав, зокрема, процедуру повернення коштів помилкової або надмірної сплати сум єдиного внеску та/або застосованих фінансових санкцій або інших коштів на відповідний рахунок органу ПФУ, відкритий в органах Держказначейства для їх зарахування, відповідно до встановленого розміру єдиного внеску (п. 4 Порядку). Механізм повернення надміру сплачених страхових внесків був аналогічним тому, який діяв до 1 січня 2011 р.

Слід зазначити, що страхові платежі та внески за своїм правовим статусом є одним і тим же і розпорядником цих коштів є ПФУ.

підприємницької діяльності-юридичними особами, які перебувають на спрощеній системі оподаткування, частина сум єдиного податку, що перераховується органами Держказначейства на рахунки органів ПФУ,

зараховується в рахунок сплати страхових платежів, у зв'язку з чим на них поширюється законодавство щодо порядку повернення надміру або помилково

сплачених страхових внесків (*постанова Верховного Суду України від 4 листопада 2014 р. у справі № 21-311а14*).

080.000.000 Податковий контроль

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень статей 71, 72, 74 ПК України щодо виключення з баз даних інформації, яка використовується для інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючого органу.

Відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема, щодо компетенції контролюючих органів, повноважень і обов'язків їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальності за порушення податкового законодавства, врегульовані ПК України.

У п. 61.1 ст. 61 цього Кодексу визначено, що податковий контроль — це система заходів, що вживаються контролюючими органами з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Способом здійснення такого контролю є, зокрема, інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності контролюючих органів (підпункт 62.1.2 п. 62.2 ст. 62 ПК України).

Відповідно до ст. 71 ПК України інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності контролюючих органів — це комплекс заходів щодо збору, опрацювання та використання інформації, необхідної для виконання покладених на контролюючі органи функцій.

Згідно з приписами підпункту 72.1.1 п. 72.1 ст. 72 ПК України (у редакції, чинній на час виникнення спірних відносин) для інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючого органу використовується інформація: що надійшла, зокрема, від платників податків та податкових агентів, що міститься в податкових деклараціях, розрахунках, інших звітних документах; що міститься у наданих великими платниками податків в електронній формі копіях документів з

Виходячи із системного тлумачення статей 71, 72, 74 ПК України колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла такого правового висновку: для інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючого органу використовується ін-

обліку доходів, витрат та інших показників, пов'язаних із визначенням об'єктів оподаткування (податкових зобов'язань), первинних документах, які ведуться в електронній формі, реєстрах бухгалтерського обліку, фінансовій звітності, інших документах, пов'язаних з обчисленням та сплатою податків і зборів; про фінансово-господарські операції платників податків.

У п. 74.1 ст. 74 ПК України зазначено, що податкова інформація, зібрана відповідно до цього Кодексу, може зберігатися та опрацьовуватися в інформаційних базах контролюючих органів або безпосередньо посадовими (службовими) особами контролюючих органів.

Суди нижчих інстанцій встановили, що у період з 13 грудня 2012 р. по 10 січня 2013 р. Державна податкова інспекція у Ленінському районі м. Миколаєва головного управління Міністерства доходів і зборів України у Миколаївській області провела документальну позапланову виїзну перевірку, на підставі якої складено акт від 17 січня 2013 р. та на його підставі внесено інформацію щодо непідтвердження доходів, які враховуються при визначенні об'єкта оподаткування податком на прибуток, до автоматизованих систем «Результати співставлення податкових зобов'язань та податкового кредиту в розрізі контрагентів на рівні ДПА України» та «Аудит».

Висновки, викладені у зазначеному акті, є відображенням дій податкових інспекторів, не породжують правових наслідків для платника податків і, відповідно, такий акт не порушує прав останнього.

Включення суб'єктом владних повноважень до бази даних інформації про таку перевірку не створює жодних перешкод для діяльності платника податку.

Інформація, що надійшла за результатами податкового контролю і не може бути виключена з баз даних, якщо дії зі здійснення такого контролю не визнані протиправними в установленому порядку (*постанова Верховного Суду України від 9 грудня 2014 р. у справі № 21-511а14*).

2. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень п. 1.3 ст. 1, підпункту 3.1.1 п. 3.1 ст. 3, п. 4.1 ст. 4, підпунктів 7.4.1 та 7.4.5 п. 7.4, підпункту 7.5.1 п. 7.5, підпунктів 7.7.1, 7.7.2 п. 7.7 ст. 7 Закону України від 3 квітня 1997 р. № 168/97-ВР «Про податок на додану вартість» (чинного на час виникнення спірних відносин; далі — Закон № 168/97-ВР) щодо відсутності підстав у органу податкової служби для прийняття податкового повідомлення–рішення про визначення грошового зобов'язання платнику податків за результатами перевірки, призначеної в рамках кримінальної справи, за відсутності відповідного рішення суду в кримінальній справі.

Відповідно до підпункту 78.1.11 п. 78.1 ст. 78 ПК України однією з підстав проведення документальної позапланової виїзної перевірки є отримання постанови суду (ухвали суду) про призначення перевірки або постанови органу дізнання, слідчого, прокурора, винесеної ними відповідно до закону у кримінальних справах, що перебувають у їх провадженні.

У разі, якщо грошове зобов'язання розраховується органом державної податкової служби за результатами перевірки, призначеної відповідно до кримінально-процесуального закону або закону про оперативно-розшукову діяльність, податкове повідомлення–рішення за результатами такої перевірки не приймається до дня

На думку колегії суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, відсутність відповідного рішення суду в кримінальній справі не дає підстав органу податкової служби для прийняття податкового повідомлення–рішення про ви-

набрання законної сили відповідним рішенням суду. Матеріали перевірки разом з висновками органу державної податкової служби передаються правоохоронному органу, що призначив перевірку. Статус таких матеріалів перевірки та висновків органу державної податкової служби визначається кримінально-процесуальним законом або законом про оперативно-розшукову діяльність (п. 86.9 ст. 86 ПК України).

У справі, що розглядається, суди встановили, що на момент прийняття спірних податкових повідомлень–рішень у відповідача не було відомостей про прийняття судом рішення у кримінальній справі, в межах якої проведено документальну перевірку позивача.

значення грошового зобов'язання платнику податків за результатами перевірки, призначеної в рамках кримінальної справи (*постанова Верховного Суду України від 23 грудня 2014 р. у справі № 21-576а14*).

090.000.000 Відповідальність за порушення у сфері оподаткування

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування п. 7 підрозділу 10 розд. XX «Перехідні положення» ПК України щодо відповідальності за неподання (несвоечасне подання) податкової звітності.

Відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів з 1 січня 2011 р., регулюються ПК України, яким визначено вичерпний перелік податків і зборів, що справляються в Україні, порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства.

Відповідно до п. 109.1 ст. 109 ПК України податковими правопорушеннями є протиправні діяння (дія чи бездіяльність) платників податків, податкових агентів, та/або їх посадових осіб, а також посадових осіб контролюючих органів, що призвели до невиконання або неналежного виконання вимог, установлених цим Кодексом та

іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Статтю 120 ПК України визначено, що неподання або несвоечасне подання платником податків або іншими особами, зобов'язаними нараховувати та сплачувати податки, збори податкових декларацій (розрахунків), тягнуть накладення штрафу в розмірі 170 грн за кожне таке неподання або несвоечасне подання. Ті самі дії, вчинені платником податків, до якого протягом року було застосовано штраф за таке порушення, тягнуть накладення штрафу в розмірі 1 тис. 20 грн за кожне таке неподання або несвоечасне подання.

Водночас п. 7 підрозділу 10 «Інші перехідні положення» розд. XX «Перехідні положення» ПК України передбачено, що штрафні санкції за порушення податкового законодавства за період

із 1 січня по 30 червня 2011 р. застосовуються у розмірі не більше 1 грн за кожне порушення.

Зі змісту вказаного пункту випливає, що ця норма встановлює особливості застосування

Системний аналіз зазначених норм ПК України дає підстави вважати, що неподання (несвоєчасне подання) податкової звітності слід розуміти як порушення податкового законодавства, за яке відповідно до п. 7 підрозділу 10 «Інші перехідні положення» розд. XX «Пе-

штрафних санкцій до суб'єктів господарювання за порушення податкового законодавства у визначений період, які полягають у встановленні максимальної ставки санкцій за кожне порушення.

рехідні положення» ПК України може бути застосована відповідальність, передбачена п. 120.1 ст. 120 ПК України, але не більше 1 грн за кожне порушення (*постанова Верховного Суду України від 1 липня 2014 р. у справі № 21-203а14*).

2. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень підпункту 17.1.7 п. 17.1 ст. 17 Закону України від 21 грудня 2000 р. № 2181-III «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» (чинного на час виникнення спірних відносин; далі — Закон № 2181-III) щодо відповідальності за несплату у визначені строки узгодженої суми податкового зобов'язання.

Згідно з підпунктами 1.2 та 1.3 ст. 1 Закону № 2181-III податкове зобов'язання — це зобов'язання платника податків сплатити до бюджетів або державних цільових фондів відповідну суму коштів у порядку та у строки, визначені цим Законом або іншими законами України, а податковий борг (недоїмка) — податкове зобов'язання (з урахуванням штрафних санкцій за їх наявності), самостійно узгоджене платником податків або узгоджене в адміністративному чи судовому порядку, але не сплачене у встановлений строк, а також пеня, нарахована на суму такого податкового зобов'язання.

Згідно з підпунктом 5.3.1 п. 5.3 ст. 5 Закону № 2181-III платник податків зобов'язаний самостійно сплатити суму податкового зобов'язання, зазначену у поданій ним податковій декларації, протягом десяти календарних днів, наступних за останнім днем відповідного граничного строку, передбаченого підпунктом 4.1.4 п. 4.1 ст. 4 цього Закону для подання податкової декларації.

На підставі аналізу зазначених норм права колегія суддів дійшла висновку про те, що передбачена підпунктом 17.1.7 п. 17.1 ст. 17 Закону № 2181-III штрафна санкція може бути застосована до платника податку лише тоді, коли податкове зобов'язання є узгодженим і таким, що сплачене із затримкою на визначені цим пунктом строки.

Відповідно до підпункту 17.1.7 п. 17.1 ст. 17 Закону № 2181-III у разі коли платник податків не сплачує узгоджену суму податкового зобов'язання протягом граничних строків, визначених цим Законом, такий платник податку зобов'язаний сплатити штраф у таких розмірах: при затримці до 30 календарних днів, наступних за останнім днем граничного строку сплати узгодженої суми податкового зобов'язання, — у розмірі 10 відсотків погашеної суми податкового боргу; при затримці від 31 до 90 календарних днів включно, наступних за останнім днем граничного строку сплати узгодженої суми податкового зобов'язання, — у розмірі 20 відсотків погашеної суми податкового боргу; при затримці, що є більшою 90 календарних днів, наступних за останнім днем граничного строку сплати узгодженої суми податкового зобов'язання, — у розмірі 50 відсотків погашеної суми податкового боргу.

Закон № 2181-III не містить винятків для застосування штрафу за порушення граничних строків сплати узгодженої суми податкового зобов'язання залежно від того, як платник податку її сплатив — добровільно чи на підставі рішення суду, в тому числі й у випадку розстрочення його виконання (*постанова Верховного Суду України від 18 вересня 2014 р. у справі № 21-279а14*).

100.000.000 Загальнодержавні витрати і витрати місцевого самоврядування

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування Положення про Державну фінансову інспекцію України, затвердженого Указом Президента України від 23 квітня 2011 р. № 499/2011 (далі — Положення), та норм Закону України від 26 січня 1993 р. № 2939-XII «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» (у редакції, чинній на час виникнення спірних відносин; далі —

Закон № 2939-ХІІ) щодо порядку виконання вимог органу державного фінансового контролю про усунення порушень, виявлених у ході перевірки підконтрольних установ.

Згідно з Положенням Державна фінансова інспекція України (далі — Держфінінспекція) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю.

Держфінінспекція відповідно до покладених на неї завдань в установленому порядку вживає заходів до усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства та притягнення до відповідальності винних осіб, а саме: вимагає від керівників та інших службових осіб підконтрольних установ усунення виявлених порушень законодавства; звертається до суду в інтересах держави, якщо підконтрольною установою не забезпечено виконання вимог до усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства з питань збереження і використання активів <...> (підпункт 4 п. 4 Положення).

Відповідно до п. 6 Положення Держфінінспекція для виконання покладених на неї завдань має право в установленому порядку, зокрема, пред'являти керівникам та іншим особам підприємств, установ та організацій, що контролюються, обов'язкові до виконання вимоги щодо усунення виявлених порушень законодавства; при виявленні збитків, завданих державі чи об'єкту контролю, визначати їх розмір згідно з методикою, затвердженою Кабінетом Міністрів України.

Також в Положенні встановлено, що у разі, якщо підконтрольною установою не забезпечено виконання вимог до усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства з питань збереження і використання активів, Держфінінспекція має право звернутися до суду в інтересах держави.

Зазначені норми кореспондуються з положеннями п. 7 ст. 10 Закону № 2939-ХІІ, згідно з

На підставі указанного колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку про наявність у органу державного фінансового контролю права пред'являти вимогу про усунення порушень, виявлених в ході перевірки підконтрольних

якими державній контрольно-ревізійній службі надано право пред'являти керівникам та іншим службовим особам підконтрольних установ, що ревізуються, вимоги щодо усунення виявлених порушень законодавства з питань збереження і використання державної власності та фінансів, вилучати в судовому порядку до бюджету виявлені ревізіями приховані і занижені валютні та інші платежі, ставити перед відповідними органами питання про припинення бюджетного фінансування і кредитування, якщо отримані підприємствами, установами та організаціями кошти і позички використовуються з порушенням чинного законодавства.

Аналіз зазначених норм дає підстави вважати, що органу державного фінансового контролю надано можливість здійснювати контроль за використанням коштів державного і місцевого бюджету та у разі виявлення порушень законодавства пред'являти обов'язкові до виконання вимоги щодо усунення таких правопорушень.

При виявленні збитків, завданих державі чи об'єкту контролю, орган державного фінансового контролю має право визначати їх розмір згідно з методикою, затвердженою Кабінетом Міністрів України, та звернутися до суду в інтересах держави, якщо підконтрольною установою не забезпечено виконання вимог до усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства з питань збереження і використання активів.

Вимога органу державного фінансового контролю спрямована на корегування роботи підконтрольної організації та приведення її у відповідність із вимогами законодавства і в цій частині вона обов'язкова до виконання. Щодо відшкодування виявлених збитків, завданих державі чи об'єкту контролю, то про їх наявність може бути зазначено у вимозі, але вони не можуть бути примусово стягнуті шляхом вимоги. Такі збитки відшкодовуються у добровільному порядку або шляхом звернення до суду з відповідним позовом.

установ, яка обов'язкова до виконання лише в частині усунення допущених порушень законодавства і за допомогою якої неможливо примусово відшкодувати виявлені в ході перевірки збитки (постанова Верховного Суду України від 14 жовтня 2014 р. у справі № 21-453а14).

110.000.000 Державне регулювання банківської діяльності**110.050.000 Інвестиційна діяльність****110.050.090 Векселі**

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ч. 20 ст. 7 Закону України від 15 вересня 1995 р. № 329/95-ВР «Про акцизний збір на алкогольні напої та тютюнові вироби» (був чинним на час виникнення спірних відносин; далі — Закон № 329/95-ВР) щодо підстав для позову до аваліста про стягнення заборгованості за непогашеним векселем.

Надання податкового векселя, авальованого банком, в рахунок забезпечення виконання зобов'язань платника податку зі сплати акцизного збору при здійсненні операцій зі спиртом етиловим, а також порядок його погашення передбачено ч. 20 ст. 7 Закону № 329/95-ВР.

Так, відповідно до абзаців 1 та 3 ч. 20 ст. 7 Закону № 329/95-ВР до отримання суб'єктом підприємницької діяльності з акцизного складу спирту етилового неденатурованого, призначеного для переробки на іншу підакцизну продукцію (за винятком виноматеріалів), такий платник акцизного збору зобов'язаний надати органу державної податкової служби України за своїм місцезнаходженням податковий вексель, авальований банком (податкову розписку), який є забезпеченням виконання зобов'язання цього платника у термін до 90 календарних днів, починаючи від дня видачі векселя (податкової розписки), сплатити суму акцизного збору, розраховану за ставками для цієї продукції.

У разі якщо передбачений цією статтею податковий вексель, авальований банком (податкова розписка), не погашається у визначений термін, векселедержатель здійснює протест такого векселя (податкової розписки) у неплатежі згідно з чинним законодавством та протягом одного робочого дня з дня здійснення протесту звертається до банку, який здійснив аваль цього векселя (податкової розписки), з опротестованим векселем (податковою розпискою). Банк-аваліст зобов'язаний не пізніше операційного дня, наступного за днем звернення векселедержателя з опротестованим векселем (податковою розпискою), переказати суму, яка вказана у цьому векселі (податковій розписці), векселедержателю.

На виконання ч. 20 ст. 7 Закону № 329/95-ВР постановою Кабінету Міністрів України від 22 червня 2005 р. № 498 затверджено Порядок випуску, обігу та погашення податкових векселів, авальованих банком (податкових розписок), які видаються до отримання спирту етилового неденатурованого і є забезпеченням виконання

зобов'язання із сплати акцизного збору (був чинним на час виникнення спірних відносин; далі — Порядок).

Пункт 15 Порядку також передбачає звернення векселедержателя до банку-аваліста за умови опротестування податкового векселя.

Аваль — вексельне поручительство, згідно з яким банк бере на себе відповідальність за оплату податкового векселя перед векселедержателем і яке оформляється шляхом проставлення гарантійного напису банку на кожному примірнику податкового векселя (п. 2 Порядку).

Згідно з п. 294 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 р. № 20/5 (zareestrowano в Міністерстві юстиції України 3 березня 2004 р. за № 283/8882; була чинною на час виникнення спірних відносин; далі — Інструкція) протести векселів про неоплату, неакцепт, недачування акцепту вчиняються нотаріусами відповідно до законодавства України про обіг векселів.

При цьому в силу вимог ст. 8 Закону України від 5 квітня 2001 р. № 2374-III «Про обіг векселів в Україні» та п. 302 Інструкції вексель, опротестований нотаріусом (виконавчий напис нотаріуса) у встановленому законом порядку, є виконавчим документом.

Враховуючи зазначене, на думку колегії суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, положеннями ч. 20 ст. 7 Закону № 329/95-ВР та п. 15 Порядку визначений механізм погашення податкових векселів, авальованих банком (податкових розписок) саме у позасудовому порядку.

Водночас за змістом ст. 32 «Уніфікованого закону про переказні векселі та прості векселі», запровадженого Женевською конвенцією від 7 червня 1930 р. (дата приєднання України: 6 липня 1999 р. згідно із Законом України від 6 липня 1999 р. № 826-XIV; набрала чинності для України 6 січня 2000 р.), аваліст відповідає так само, як і та особа, зобов'язання

якої він забезпечив, і його зобов'язання є дійсним навіть у тому разі, якщо те зобов'язання, яке він забезпечував, виявиться недійсним з будь-якої іншої причини, ніж дефект форми.

Пленум Верховного Суду України в п. 28 постанови від 8 червня 2007 р. № 5 «Про деякі питання практики розгляду спорів, пов'язаних з обігом векселів» роз'яснив, що внаслідок того, що аваліст відповідає в тому самому обсязі і на тих самих підставах, що й особа, зобов'язання якої він забезпечив авалем, то аваліст, що надав аваль за векседавця простого векселя, несе

Таким чином, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що оскільки банк, який авалував податковий вексель, гарантував векселедержателю його оплату, так само, як і та особа, зобов'язання якої він забезпечив, то неопротестування такого векселя векседавцем не є

відповідальність перед векселедержателем незалежно від опротестування векселя в неплатежі.

Водночас п. 4.9 Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 16 грудня 2002 р. № 508 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 28 лютого 2003 р. за № 174/7495), визначено, що для звернення вимоги до банку-аваліста здійснення протесту є не обов'язковим у разі, якщо аваль наданий, зокрема, за векседавця простого векселя.

підставою для відмови в позові до аваліста про стягнення заборгованості за непогашеним векселем на підставі того, що чинне законодавство не передбачає обов'язкового опротестування векселя для наступного звернення до суду (*постанова Верховного Суду України від 9 грудня 2014 р. у справі № 21-548a14*).

150.000.000 Земельне законодавство

150.050.000 Плата за землю. Земельний податок. Орендна плата

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень підпункту 288.5.1 п. 288.5 ст. 288 ПК України щодо розміру орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, який підлягає перерахуванню до бюджету.

Зі змісту ЗК України та Закону України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV «Про оренду землі» (у редакції, чинній на час виникнення спірних відносин; далі — Закон № 161-XIV) убачається, що користування землею в Україні є платним.

Із 1 січня 2011 р. набрав чинності ПК України, який відповідно до п. 1.1 ст. 1 регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів та, зокрема, визначає вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю, а також відповідальність за порушення податкового законодавства.

За змістом підпункту 9.1.10 п. 9.1 ст. 9 ПК України плата за землю належить до загальнодержавних податків і зборів, яка в силу вимог підпункту 14.1.147 п. 14.1 ст. 14 цього ж Кодексу є податком і справляється у формі земельного податку та орендної плати за земельні ділянки державної і комунальної власності.

Відповідно до п. 269.1 ст. 269 ПК України платниками податку є власники земельних ділянок, земельних часток (паїв) та землекористувачі.

Останні ж, як визначає зміст підпункту 14.1.73 п. 14.1 ст. 14 цього Кодексу, — це особи, яким, зокрема, на умовах оренди надані у користування земельні ділянки державної та комунальної власності. Отже, в ПК України визначено обов'язок орендаря сплачувати земельний податок у формі орендної плати.

Орендна плата за земельні ділянки державної та комунальної власності — обов'язковий платіж, який орендар вносить орендодавцеві за користування земельною ділянкою (підпункт 14.1.136 п. 14.1 ст. 14 ПК). Подібне визначення міститься й у ст. 21 Закону № 161-XIV.

Справляння плати за землю, в тому числі й орендної плати, здійснюється відповідно до положень розд. XIII ПК України.

Розмір та умови внесення орендної плати встановлюються у договорі оренди між орендодавцем (власником) і орендарем, а підставою для нарахування орендної плати за земельну ділянку є договір оренди такої земельної ділянки (п. 288.1 ст. 288 ПК України).

Підпунктом 288.5.1 п. 288.5 ст. 288 зазначеного Кодексу встановлено, що розмір орендної плати за земельні ділянки державної і комунальної власності встановлюється у договорі оренди, але річна

сума платежу не може бути меншою: для земель сільськогосподарського призначення — розміру земельного податку, що встановлюється розд. XIII ПК України; для інших категорій земель — трикратного розміру земельного податку, що встановлюється цим розділом, та не може перевищувати, зокрема, для інших земельних ділянок, наданих в оренду, 12 % нормативної грошової оцінки (підпункт 288.5.2 зазначеного пункту).

Проаналізувавши зазначені норми матеріального права, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що з набранням чинності ПК України річний розмір орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, який підлягає перерахуванню до бюджету, має відповідати вимогам підпункту 288.5.1 п. 288.5 ст. 288 цього Кодексу та є підставою для перегляду встановленого розміру орендної плати.

Тобто, законодавець визначив нижню граничну межу річної суми платежу по орендній платі за земельні ділянки, незалежно від того, чи збігається її розмір із визначеним у договорі.

Відповідно до підпункту 16.1.4 п. 16.1 ст. 16 ПК України платник податків зобов'язаний сплачувати податки та збори в строки та у розмірах, установлених цим Кодексом та законами з питань митної справи.

При цьому, враховуючи принцип пріоритетності норм ПК України над нормами інших актів у разі їх суперечності, який закріплений у п. 5.2 ст. 5 ПК України, до моменту внесення до такого договору відповідних змін розмір орендної плати в будь-якому разі не може бути меншим, ніж встановлений підпунктом 288.5.1 п. 288.5 ст. 288 ПК України (*постанова Верховного Суду України від 2 грудня 2014 р. у справі № 21-274а14*).

170.000.000 Державне регулювання транспорту

170.100.000 Тарифи, збори, штрафи, пільги на транспорті. Безоплатний проїзд

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень статей 84, 88 КТМ України (у редакції, чинній на час виникнення спірних відносин), підпункти 2.1 і 2.2 Положення про Інспекцію державного портового нагляду морського торговельного порту України, затвердженого наказом Міністерства транспорту України від 18 жовтня 2000 р. № 574 (zareєстровано у Міністерстві юстиції України 2 листопада 2000 р. за № 775/4996; чинного на час виникнення спірних відносин; далі — Положення про Інспекцію, Інспекція портового нагляду, Мінтранс відповідно), Положення про портові збори, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2000 року № 1544 (далі — Положення про портові збори), і підпункту 2.1 Порядку обліку та використання коштів від портових зборів, затвердженого наказом Мінтрансу від 25 серпня 2004 р. № 783 (у редакції, чинній на час виникнення спірних відносин; далі — Порядок використання коштів) щодо плати за оформлення прибуття суден у порт та вихід з нього.

Правовий статус морського порту визначено ст. 73 КТМ України, згідно з ч. 1 якої морський порт є державним транспортним підприємством, призначеним для обслуговування суден, пасажирів і вантажів на відведених порту території і акваторії, а також перевезення вантажів і пасажирів на судах, що належать порту.

Для забезпечення безпеки мореплавства на морські порти покладено відповідні функції, однією з яких згідно зі ст. 75 КТМ України є забезпечення безпечного руху в портових водах, безпечної стоянки та обробки суден.

Відповідно до ст. 86 КТМ України (у редакції, чинній на час виникнення спірних

відносин) державний нагляд за мореплавством у порту здійснює капітан морського торговельного (морського рибного) порту, який підпорядкований Мінтрансу (Міністерству рибного господарства України; далі — Мінрибгосп) і очолює Інспекцію портового нагляду. Капітан морського торговельного (морського рибного) порту діє відповідно до Положення про капітана морського торговельного (морського рибного) порту, що затверджується Мінтрансом (Мінрибгоспом).

Інспекція портового нагляду створюється Мінтрансом (Мінрибгоспом) і діє відповідно до Положення про інспекцію державного портового нагляду, що затверджується зазначеними органами.

У морських портах капітан порту та Інспекція портового нагляду, яку він очолює, входять до складу порту.

Функції капітана морського порту визначені у ст. 88 КТМ України (у редакції, чинній на час виникнення спірних відносин). До таких функцій, зокрема, належать нагляд за дотриманням вимог щодо порядку заходження суден у порт і виходу з порту та оформлення приходу суден у порт і виходу з порту.

З метою забезпечення безпеки мореплавства та відповідно до ст. 86 КТМ України наказом Мінтрансу було затверджено Положення про Інспекцію, яке було чинним на момент виникнення спірних відносин.

Згідно з п. 1.2 зазначеного Положення Інспекція портового нагляду є структурним підрозділом служби капітана порту і здійснює державний нагляд за безпекою судноплавства в порту.

Одним із обов'язків Інспекції портового нагляду відповідно до п. 2.2 Положення про інспекцію є оформлення прибуття суден у порт і виходу з порту в порядку, установленому Мінтрансом.

Аналіз зазначених норм права дає підстави для висновку, що оформлення прибуття суден у порт і виходу з порту — це законодавчо визначена функція капітана морського порту, який є посадовою особою, уповноваженою на здійснення державного нагляду за мореплавством у морському торговельному порту України.

Оформлення приходу суден у порт та виходу з нього не є послугою, при наданні якої застосовуються вільні ціни, як це передбачено у п. 62 Зборів і плат.

За кожний вхід у порт і вихід з нього для певних груп суден нараховується передбачений ст. 84 КТМ України (у редакції, чинній на час виникнення спірних відносин) корабельний збір, ставки якого установлені Положенням про портові збори.

Наказом № 214 затверджені Збори і плати за послуги, що надаються суднам у морських торговельних портах України (далі — Збори і плати), якими визначені розміри ставок лоцманського, швартовного зборів та збору за користування послугами служби регулювання руху суден, супервайзерської винагороди, плати за роботу буксирів при швартовних операціях, за користування плавзасобами та агентські послуги. Ці збори і плати справляються у морських портах із суден закордонного плавання і плавучих споруд, що плавають під Державним прапором України та іноземним прапором.

Згідно з п. 62 Зборів і плат при наданні судновласникам інших, ніж зазначені, послуг застосовуються вільні ціни відповідно до законодавства.

За кожний вхід суден у порт та вихід з порту нараховується корабельний збір у визначеному Положенням про портові збори розмірі.

Встановлення портом будь-якої іншої плати за оформлення прибуття суден у порт та вихід з нього законодавством не передбачено (*постанова Верховного Суду України від 4 листопада 2014 р. у справі № 21-374а14*).

210.000.000 Митне законодавство

210.070.000 Митні платежі

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування п. 2 розд. II «Прикінцеві положення» Закону України від 7 грудня 2000 р. № 2134-III «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання ринку автомобілів в Україні» (у редакції, чинній на час виникнення спірних відносин; далі — Закон № 2134-III) щодо порядку сплати податків та зборів, передбачених законодавством України при ввезенні автомобіля на митну територію України, що був попередньо ввезений в Україну без сплати відповідних податків та зборів як внесок іноземного інвестора до статутного капіталу підприємства, у разі передачі такого автомобіля у володіння або (та) у користування.

Згідно з ч. 1 ст. 18 Закону України від 19 березня 1996 р. № 93/96-ВР «Про режим іноземного інвестування» (далі — Закон № 93/96-ВР) майно, що ввозиться в Україну як внесок іноземного інвестора до статутного фонду підприємств з іноземними інвестиціями (крім товарів для

реалізації або власного споживання), звільняється від обкладення митом.

Відповідно до ч. 5 цієї статті (у редакції, чинній на час виникнення спірних відносин) якщо протягом трьох років з часу зарахування іноземної інвестиції на баланс підприємства з іноземними

інвестиціями майно, що було ввезене в Україну як внесок іноземного інвестора до статутного фонду зазначеного підприємства, відчужується, в тому числі у зв'язку з припиненням діяльності цього підприємства (крім вивезення іноземної інвестиції за кордон), підприємство з іноземними інвестиціями сплачує ввізне мито, яке обчислюється, виходячи з митної вартості цього майна, перерахованої у валюту України за офіційним курсом валюти України, визначеним Національним банком України на день здійснення відчуження майна.

Разом з тим на час ввезення Товариством транспортних засобів на митну територію України були чинними положення Закону України від 17 лютого 2000 р. № 1457-III «Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження» (далі — Закон № 1457-III), який спрямований на захист конкуренції між суб'єктами підприємницької діяльності, створеними без залучення коштів або майна (майнових чи немайнових прав) іноземного походження, та суб'єктами підприємницької діяльності, створеними за участю іноземного капіталу, забезпечення державного захисту вітчизняного виробника та конституційних прав і свобод громадян України.

Офіційне тлумачення положень ч. 1 ст. 5 Закону № 1457-III та ч. 1 ст. 19 Закону України від 18 вересня 1991 р. № 1560-XII «Про інвестиційну діяльність» (далі — Закон № 1560-XII) надав Конституційний Суд України (Рішення від 29 січня 2002 р. № 1-рп/2002), який дійшов таких висновків.

Із дня набуття чинності ч. 1 ст. 5 Закону № 1457-III спеціальне законодавство та державні гарантії захисту іноземних інвестицій, які діяли на момент реєстрації інвестицій і підлягали застосуванню на вимогу іноземного інвестора на підставі гарантій від зміни законодавства, застосовуються у межах, передбачених ст. 3 цього Закону та ст. 19 Закону № 1560-XII.

Положення ч. 1 ст. 5 Закону № 1457-III у взаємозв'язку з іншими положеннями цього Закону є підставою як для відмови у наданні, так і для припинення раніше наданих пільг у сфері валютного і митного регулювання та справляння податків, зборів (обов'язкових платежів) підприємствам з іноземними інвестиціями, їх дочірнім підприємствам, а також філіям, відділенням, іншим

Враховуючи зазначене, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що вимоги п. 2 розд. II

відокремленим підрозділам, включаючи постійні представництва нерезидентів, незалежно від часу внесення іноземних інвестицій та їх реєстрації.

Таким чином, Закон № 1457-III, який прийнятий пізніше, ніж Закон № 93/96-ВР, припинив пільги для підприємств із іноземними інвестиціями.

Водночас згідно з положенням п. 2 розд. II «Прикінцеві положення» Закону № 2134-III автомобіль, що був попередньо ввезений в Україну без сплати (повної або часткової) передбачених законодавством податків та зборів, на підставі пільг, наданих законодавством, може бути відчужений або переданий у володіння, або (та) у користування, або (та) у розпорядження тільки після сплати у повному обсязі всіх податків та зборів, передбачених законодавством України на день ввезення автомобіля на митну територію України.

Метою вказаного Закону є стимулювання виробництва автомобілів в Україні та недопущення випадків ухилення від оподаткування при їх ввезенні чи продажу. Закон № 2134-III та Закон № 1457-III взаємопов'язані щодо припинення податкових пільг для підприємств з іноземними інвестиціями, зокрема при ввезенні в Україну автомобілів.

Згідно з положеннями статей 3, 11 МК України (у редакції, що була чинною на час виникнення спірних відносин) безпосереднє здійснення митної справи, що, зокрема, включає митне регулювання, пов'язане зі встановленням та справлянням податків і зборів, покладається на митні органи України.

Системний аналіз зазначених норм права дає підстави вважати, що підприємства з іноземними інвестиціями не звільнені від обов'язку сплати податків і зборів при передачі у володіння або (та) у користування автомобілів, які були попередньо ввезені в Україну без сплати передбачених законодавством податків та зборів, контроль за сплатою яких здійснюють митні органи.

Крім того, як зазначив Конституційний Суд України у Рішенні від 29 січня 2002 р. № 1-рп/2002, застосування до підприємств з іноземними інвестиціями національного режиму валютного регулювання та справляння податків, зборів (обов'язкових платежів) відповідає взятим Україною за зазначеними договорами міжнародним зобов'язанням.

«Прикінцеві положення» Закону № 2134-III щодо сплати у повному обсязі всіх податків та зборів, передбачених законодавством України на день ввезення автомобіля

на митну територію України, що був попередньо ввезений в Україну без сплати відповідних податків та зборів як внесок іноземного інвестора до статутного капіталу підприємства, поширюються на підприємства

з іноземними інвестиціями у разі передачі такого автомобіля у володіння або (та) у користування (*постанова Верховного Суду України від 18 вересня 2014 р. у справі № 21-317а14*).

220.000.000 Публічна служба, її проходження, звільнення з публічної служби

220.010.000 Загальні питання державної служби

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування ст. 40 КЗпП України щодо звільнення працівника з ініціативи власника або уповноваженого ним органу.

Підставами припинення трудового договору згідно з положеннями п. 4 ч. 1 ст. 36 КЗпП України є, зокрема, розірвання трудового договору з ініціативи працівника (статті 38, 39), з ініціативи власника або уповноваженого ним органу (статті 40, 41) або на вимогу профспілкового чи іншого уповноваженого на представництво трудовим колективом органу (ст. 45). Частиною 4 ст. 36 КЗпП України встановлено, що розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу можливе лише у разі скорочення чисельності або штату працівників (п. 1 ч. 1 ст. 40).

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 40 КЗпП України трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий трудовий договір до закінчення строку його чинності можуть бути розірвані власником або уповноваженим ним органом, зокрема, у випадку змін в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідації, реорганізації, банкрутства або перепрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників.

Аналіз зазначених норм дає підстави вважати, що розірвання трудового договору з працівником має супроводжуватися наданням гарантій, пільг і компенсацій, передбачених КЗпП України, а також дотриманням установлених вимог при вивільненні працівника (попередження за 2 місяці про наступне вивільнення, врахування переважного права на залишення на роботі, наявність скорочення чисельності або штату працівників, змін в організації виробництва і праці тощо). Ці норми кореспондують з конституційним правом громадянина на захист від незаконного звільнення (ст. 43 Конституції

України). Згідно з положеннями ст. 49² КЗпП України про наступне вивільнення працівників персонально попереджають не пізніше ніж за два місяці.

При вивільненні працівників у випадках змін в організації виробництва і праці враховується переважне право на залишення на роботі, передбачене законодавством.

Одночасно з попередженням про звільнення у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці власник або уповноважений ним орган пропонує працівникові іншу роботу на тому ж самому підприємстві, в установі, організації. При відсутності роботи за відповідною професією чи спеціальністю, а також у разі відмови працівника від переведення на іншу роботу на тому ж самому підприємстві, в установі, організації працівник, на власний розсуд, звертається за допомогою до державної служби зайнятості або працевлаштовується самостійно. Водночас власник або уповноважений ним орган доводить до відома державної служби зайнятості про наступне вивільнення працівника із зазначенням його професії, спеціальності, кваліфікації та розміру оплати праці.

Крім того, указані положення ч. 4 ст. 36 КЗпП України встановлюють, що звільнення за п. 1 ч. 1 ст. 40 зазначеного Кодексу можливе у випадку скорочення чисельності або штату працівників.

Більше того, відповідно до ч. 3 ст. 40 КЗпП України не допускається звільнення працівника з ініціативи власника або уповноваженого ним органу в період його тимчасової непрацездатності (крім звільнення за п. 5 цієї статті), а також у період перебування працівника у відпустці (*постанова Верховного Суду України від 1 липня 2014 р. у справі № 21-212а14*).

2. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень п. 8 постанови Кабінету Міністрів України від 9 березня 2006 р. № 268 «Про упорядкування структури та умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, органів прокуратури, судів та інших органів» (у редакції, чинній на час виникнення спірних відносин; далі — постанова № 268) щодо права

на виплату матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань, виплата якої не була здійснена у зв'язку з незаконними діями зі звільнення і несвоєчасного поновлення на публічній службі.

Відповідно до ст. 235 КЗпП України (у редакції, чинній на час виникнення спірних відносин) рішення про поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника, прийняте органом, який розглядає трудовий спір, підлягає негайному виконанню.

За правилами постанови № 268 керівникам органів, зазначеним у п. 1 цієї постанови, надано право у межах затвердженого фонду оплати праці надавати працівникам матеріальну допомогу для вирішення соціально-побутових питань та допомогу для оздоровлення при наданні щорічної відпустки. Розрахунком штатного розпису за 2009 р. підтверджується, що така допомога була передбачена та затверджена фондом оплати праці

На підставі зазначеного колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, беручи до уваги ту обставину, що спір заявлено про виплату матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань за 2009 р., яка була передбачена правовими актами і забезпечена бюджетним асигнуванням, право на отримання якої було порушено незаконним звільненням з посади і несвоєчасним виконанням рішення суду про поновлення на публічній службі, дійшла висновку, що відповідач, надаючи позивачу відпустку за 2009 р., зобов'язаний поновити

апарату Черкаської міської ради (далі — Міськрада) та виконавчого комітету Черкаської міської ради.

Пунктом 3 рішення Міськради від 3 жовтня 2006 р. № 2-156 передбачено надання матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань і допомоги на оздоровлення при наданні щорічної відпустки в розмірі середньомісячної заробітної плати кожна.

Згідно з рішенням суду касаційної інстанції, розпорядженням Черкаського міського голови від 30 вересня 2010 р. № 268-р Особі 1 надано частину щорічної основної відпустки тривалістю 14 календарних днів із 1 по 14 жовтня 2010 р. за період роботи з 20 жовтня 2008 р. по 15 квітня 2009 р. з виплатою допомоги на оздоровлення.

порушене право позивача на отримання цієї допомоги незалежно від наявності бюджетних асигнувань на цю виплату.

Посилання заявника на положення п. 8 постанови № 268 є безпідставним, оскільки йдеться не про поточні бюджетні виплати за 2010 р., а про виплати, зумовлені незаконними діями відповідача зі звільнення і несвоєчасного поновлення на публічній службі (*постанова Верховного Суду України від 11 листопада 2014 р. у справі № 21-465a14*).

3. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 235 КЗпП України щодо обрання належного способу захисту порушених прав позивача.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 КАС України кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду,

встановлення статтями 105 та 162 КАС України способів захисту не виключає застосування інших способів захисту, зокрема тих, які встановлені КЗпП України при розгляді вимог про поновлення на роботі.

Задовольняючи позовні вимоги про поновлення на публічній службі, суд повинен визнати протиправним рішення суб'єкта владних повноважень повністю або частково, скасувати акт індивідуальної дії та обов'язково вказати дату, з якої особу поновлено на посаді.

Статтю 235 КЗпП України передбачено, зокрема, що у разі звільнення без законної підстави або незаконного

якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або інтереси.

переведення на іншу роботу працівник повинен бути поновлений на попередній роботі органом, який розглядає трудовий спір.

Рішення про поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника, прийняте органом, який розглядає трудовий спір, підлягає негайному виконанню (*постанова Верховного Суду України від 4 листопада 2014 р. у справі № 21-426a14*).

(Продовження матеріалу
буде опубліковано в наступних номерах)

Висновки Верховного Суду України, викладені в постановах, ухвалених за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав, передбачених пунктами 1, 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за I півріччя 2015 р. *

Спори щодо визнання правочину недійсним

1. Згідно зі ст. 234 ЦК України фіктивним є правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлювалися цим правочином. Фіктивний правочин визнається судом недійсним.

Для визнання правочину фіктивним необхідно встановити наявність умислу всіх сторін правочину. У разі, якщо на виконання правочину було передано майно, такий правочин не може бути кваліфікований як фіктивний.

Фіктивний правочин характеризується тим, що сторони вчиняють такий правочин лише для вигляду, знаючи заздалегідь, що він не буде виконаним; вчиняючи фіктивний правочин, сторони мають інші цілі, ніж ті, що передбачені правочином. Фіктивним може бути визнаний будь-який правочин, якщо він не має на меті встановлення правових наслідків.

Ознака вчинення його лише для вигляду повинна бути властива діям обох сторін правочину. Якщо одна сторона діяла лише для вигляду, а інша намагалася досягти правового результату, такий правочин не може бути фіктивним.

Позивач, який звертається до суду з позовом про визнання правочину фіктивним, повинен довести суду відсутність в учасників правочину наміру створити юридичні наслідки (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 21 січня 2015 р. у справі № 6-197цс14*).

2. Статтею 599 ЦК України встановлено, що зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином.

Згідно зі ст. 1046 зазначеного Кодексу за договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості.

Відповідно до вимог ст. 1048 ЦК України позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом. Розмір і порядок одержання процентів встановлюються договором. Якщо договором не встановлений розмір процентів, їх розмір визначається на рівні облікової ставки Національного банку України.

У разі відсутності іншої домовленості сторін проценти виплачуються щомісяця до дня повернення позики.

За положеннями ст. 1050 ЦК України, якщо позичальник своєчасно не повернув суму позики, він зобов'язаний сплатити грошову суму відповідно до ст. 625 цього Кодексу.

Виходячи з положень ч. 2 ст. 625 ЦК України боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

Звернення до суду з вимогою про повернення всіх сум за договором позики у зв'язку з порушенням умов договору є наслідком невиконання чи неналежного виконання боржником своїх договірних зобов'язань.

Аналіз наведених норм законодавства дає підстави для висновку про те, що у разі прострочення виконання грошового зобов'язання за договором позики позикодавець вправі вимагати від позичальника сплати суми боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції, а також трьох процентів річних від простроченої суми за весь час прострочення згідно зі ст. 625 ЦК України.

Позикодавець відповідно до ст. 1048 зазначеного Кодексу має право отримати проценти від суми позики, які нараховуються за період з дати отримання коштів позичальником по день повернення позики, якщо інше не було встановлено укладеним між сторонами договором.

* Закінчення. Попередні частини матеріалу опубліковано в журналі за 2015 р. № 7. — С. 3—13, № 8. — С. 18—26.

Факт повернення суми позики до звернення позивача до суду, але з порушенням встановленого договором позики строку повернення не звільняє боржника від відповідальності, передбаченої статтями 625, 1048 ЦК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 квітня 2015 р. у справі № 6-37ц15*).

3. Відповідно до ч. 3 ст. 203 ЦК України волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі.

Згідно із ч. 1 ст. 233 цього Кодексу правочин, який вчинено особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай невідповідних умовах, може бути визнаний судом недійсним незалежно від того, хто був ініціатором такого правочину.

За змістом зазначених норм матеріального права при укладенні договору дарування волевиявлення дарувальника має бути спрямоване на добровільне, безоплатне, без будь-яких примусів (життєвих обставин або впливу сторонніх осіб) відчуження належного йому майна на користь одаровуваного.

Разом з тим правочини, що вчиняються особою під впливом тяжкої для неї обставини і на вкрай невідповідних умовах, характеризуються тим, що така особа їх вчиняє добровільно, усвідомлює свої дії, але вимушена це

зробити через тяжкі обставини і на вкрай невідповідних умовах, а тому волевиявлення особи не є вільним і не відповідає її внутрішній волі (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 червня 2015 р. у справі № 6-232ц14*).

4. Положення статей 215, 216 ЦК України застосовуються лише в разі наявності між сторонами укладеного договору, який є нікчемним чи який визнано недійсним, тому вимога про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, за правилами реституції може бути пред'явлена тільки стороні недійсного правочину.

Отже, реституція є правовим наслідком недійсності правочину і способом захисту цивільних прав, який може бути застосовано до відносин зобов'язального характеру за умови, якщо спір виник між сторонами недійсного правочину (договору).

Витребування майна шляхом віндикації застосовується до відносин речово-правового характеру, зокрема якщо між власником і володільцем майна немає договірних відносин і майно перебуває у володільця не на підставі укладеного з власником договору (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 10 червня 2015 р. у справі № 6-348ц15*).

Спори про визнання прилюдних торгів недійсними

1. Аналіз норм Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» (далі — Закон № 606-XIV) і Тимчасового положення про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна (затверджено наказом Міністерства юстиції України від 27 жовтня 1999 р. № 68/5; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 2 листопада 1999 р. за № 745/4038), якими визначено загальний порядок реалізації нерухомого майна з прилюдних торгів, та норм Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (далі — Закон № 898-IV), зокрема статей 33, 41—49, якими визначено спеціальний порядок реалізації з прилюдних торгів предмета іпотеки, з точки зору колізії загальної та спеціальної норм дає підстави для висновку про таке.

Якщо прилюдні торги з продажу майна проводились на виконання судового рішення про стягнення кредитної заборгованості, а судового рішення про звернення стягнення на предмет

іпотеки немає, то при вирішенні судом питання про наявність чи відсутність порушення встановлених законодавством правил проведення торгів норми Закону № 898-IV до спірних правовідносин не застосовуються, а застосовуються загальні норми, що регулюють правовідносини з реалізації нерухомого майна з прилюдних торгів, — норми Закону № 606-XIV та зазначеного Тимчасового положення (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 28 січня 2015 р. у справі № 6-199ц14*).

2. Виходячи з правового аналізу ч. 5 ст. 58 Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» (далі — Закон № 606-XIV), п. 3.2 Тимчасового положення про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна (затверджено наказом Міністерства юстиції України від 27 жовтня 1999 р. № 68/5; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 2 листопада 1999 р. за № 745/4038) необхідно дійти висновку про те, що звіт про оцінку майна є чинним,

якщо від дня його підписання до дня проведення прилюдних торгів минуло не більше шести місяців. Після збігу цього шестимісячного строку обов'язковою умовою призначення й проведення прилюдних торгів є отримання нового звіту про оцінку майна.

Проведення прилюдних торгів із реалізації майна за ціною, визначеною відповідно до звіту про оцінку майна, який утратив чинність, є порушенням установлених законодавством правил про порядок реалізації майна на прилюдних торгах, у тому числі правил про визначення стартової ціни реалізації майна, а саме: ч. 5 ст. 58 Закону № 606-XIV; пунктів 3.2, 3.4 зазначеного Тимчасового положення (*постанови судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України: від 28 січня 2015 р. у справі № 6-227цс14; від 4 березня 2015 р. у справі № 6-18цс15; від 15 квітня 2015 р. у справі № 6-42цс15 та постанова Судової палати у цивільних справах від 22 квітня 2015 р. у справі № 6-85цс15*).

3. Правила проведення прилюдних торгів встановлені Тимчасовим положенням про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна (затверджено наказом Міністерства юстиції України від 27 жовтня 1999 р. № 68/5; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 2 листопада 1999 р. за № 745/4038) у редакції, яка була чинною на момент проведення торгів (далі — Тимчасове положення). Цим

положенням визначено, що прилюдні торги є спеціальною процедурою продажу майна, за результатами якої власником майна стає покупець, який у ході торгів запропонував за нього найвищу ціну, та передбачено певні правила проведення цих торгів.

Пунктом 4.9 Тимчасового положення визначено, що якщо майно не було продане або прилюдні торги не відбулися, то майно знімається з прилюдних торгів.

Згідно з п. 7.3 Тимчасового положення якщо прилюдні торги не відбулися двічі, то майно знімається з торгів, про що спеціалізована організація в триденний термін повідомляє державного виконавця.

Отже, прилюдні торги, проведені 16 травня 2013 р., були фактично третіми, що суперечить Тимчасовому положенню, яким передбачено виключно перші та повторні торги. Крім того, суди встановили, що гарантійний внесок за участь у торгах одним з їх учасників було сплачено після закінчення самих прилюдних торгів, що також є порушенням Тимчасового положення.

За таких обставин висновки суду про правомірність процедури проведення прилюдних торгів, які відбулися 16 травня 2013 р. і на яких відбувся продаж майна, не можна визнати такими, що відповідають вимогам закону (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 червня 2015 р. у справі № 6-72цс15*).

Спори, що виникають із договорів банківського вкладу та банківського рахунка

1. Згідно із ст. 599 ЦК України зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином.

Відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

У ч. 5 ст. 1061 ЦК України зазначено, що проценти на банківський вклад нараховуються від дня, наступного за днем надходження вкладу у банк, до дня, який передує його поверненню вкладникові або списанню з рахунка вкладника з інших підстав.

Таким чином, проценти на банківський вклад нараховуються від дня, наступного за днем надходження вкладу у банк, по день фактичного їх повернення вкладникові, а також три проценти річних та сума відповідно до індексу інфляції за несвоєчасне виконання грошового зобов'язання (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 28 січня 2015 р. у справі № 6-247цс14*).

2. Відповідно до пунктів 6.7, 6.8 Положення про порядок емісії спеціальних платіжних засобів і здійснення операцій з їх використанням (затверджено постановою Правління Національного банку України від 30 квітня 2010 р. № 223; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 6 липня 2010 р. за № 474/17769) банк у разі здійснення недозволеної або

некоректно виконаної платіжної операції, якщо користувач невідкладно повідомив про платіжні операції, що ним не виконувалися або які були виконані некоректно, негайно відшкодує платнику суму такої операції та, за необхідності, відновлює залишок коштів на рахунку до того стану, у якому він був перед виконанням цієї операції. Користувач не несе відповідальності за здійснення платіжних операцій, якщо спеціальний платіжний засіб було використано без фізичного пред'явлення користувачем або електронної ідентифікації самого спеціального платіжного засобу та його держателя, крім випадків, коли доведено, що користувач своїми діями чи бездіяльністю сприяв втраті, незаконному використанню персонального ідентифікаційного номера або іншої інформації, яка дає змогу ініціювати платіжні операції.

Не встановивши обставин, які безспірно доводять, що користувач своїми діями чи бездіяльністю сприяв втраті, незаконному використанню ПІН-коду або іншої інформації, яка дає змогу ініціювати платіжні операції, касаційний суд дійшов помилкового висновку про вину користувача як підставу цивільно-правової відповідальності (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 травня 2015 р. у справі № 6-71цс15*).

3. Відповідно до ч. 2 ст. 11 ЦК України підставою виникнення цивільних прав та обов'язків серед юридичних фактів, зокрема, є договори та інші правочини.

За положеннями ст. 526 ЦК України зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог — відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться.

Одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускається, якщо інше не встановлено договором або законом (ст. 525 ЦК України).

Згідно з ч. 1 ст. 530 цього Кодексу якщо у зобов'язанні встановлений строк (термін) його виконання, то воно підлягає виконанню у цей строк (термін).

Відповідно до ч. 1 ст. 598 ЦК України зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом.

За змістом ч. 1 ст. 1058 цього Кодексу за договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої

сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором.

Згідно із ч. 1 ст. 1060 ЦК України договір банківського вкладу укладається на умовах видачі вкладу на першу вимогу (вклад на вимогу) або на умовах повернення вкладу зі спливом встановленого договором строку (строковий вклад).

Як впливає із змісту укладеного між банком та вкладником договору, його автоматична пролонгація (без додаткового погодження між сторонами) та зміна умов в односторонньому порядку не передбачена. Відповідно, оскільки безпосередньо в договорі встановлено строк його дії — 12 місяців з моменту укладання договору (11 квітня 2008 р.), то з настанням визначеної в договорі дати повернення вкладу (11 квітня 2009 р.) закінчується і дія укладеного між сторонами договору.

Отже, аналіз зазначених вище правових норм та умов договору банківського вкладу дає підстави для висновку про те, що відповідно до ст. 598 ЦК України зобов'язання банку перед вкладником за договором банківського вкладу (депозиту) припинились у строк, встановлений договором банківського вкладу.

Закінчення строку дії договору і невиконання зобов'язань не припиняє зобов'язальних правовідносин, а трансформує їх в охоронні, що містять обов'язок відшкодувати заподіяні збитки, які встановлені договором чи законом.

Однак, ухвалюючи рішення про стягнення з банку на користь вкладника проценти, установлені договором банківського вкладу, за період від початку дії договору до дня фактичного повернення банком вкладу, апеляційний суд, з висновками якого погодився суд касаційної інстанції, вищезазначених положень норм матеріального права до уваги не взяв, положення ч. 1 ст. 1058 та ст. 1061 ЦК України у спірних правовідносинах застосував неправильно та дійшов помилкового висновку про те, що правовідносини сторін, які виникли з договору банківського вкладу, припинилися після фактичного повернення цього вкладу.

Згідно з положеннями частин 1, 2 ст. 1070 ЦК України за користування грошовими коштами, що знаходяться на рахунку клієнта, банк сплачує проценти, сума яких зараховується на рахунок, якщо інше не встановлено договором банківського рахунку або законом. Сума процентів зараховується на рахунок клієнта

у строки, встановлені договором, а якщо такі строки не встановлені договором, — зі спливом кожного кварталу. Проценти, передбачені ч. 1 цієї статті, сплачуються банком у розмірі, встановленому договором, а якщо відповідні умови не встановлені договором, — у розмірі, що зазвичай сплачується банком за вкладом на вимогу.

Отже, 8 грудня 2009 р. між сторонами виникли правовідносини, що впливають з договору банківського рахунку; за користування грошовими коштами, що були на рахунку клієнта, банк повинен був сплатити проценти в розмірі, встановленому цим договором (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 10 червня 2015 р. у справі № 6-36цс15*).

4. Постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 1999 р. № 1596 затверджено Порядок виплати пенсій та грошової допомоги за згодою пенсіонерів та одержувачів допомоги через їх поточні рахунки у банківських установах.

Відповідно до п. 13 зазначеного Порядку сума пенсії, що належала одержувачу і не була зарахована на поточний рахунок у зв'язку

з його смертю, виплачується згідно із ст. 52 Закону України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Кошти, переказані платником отримувачу, з моменту їх зарахування на банківський рахунок переходять у власність останнього, який має виключне право розпорядження ними, а банк у свою чергу в межах договору та відповідно до вимог законодавства виконує функції з обслуговування банківського рахунку клієнта (здійснює зберігання коштів, за розпорядженням клієнта проводить розрахунково-касові операції за допомогою платіжних інструментів тощо) і не є набувачем цих коштів.

Кошти після зарахування на рахунок отримувача стали його власністю, втратили свій цільовий статус (пенсії, соціальних виплат) та набули статус вкладу. При цьому перерахування (видача) вкладу можливе лише в порядку і спосіб, визначені законодавством, шляхом отримання спадщини спадкоємцями померлого вкладника (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 24 червня 2015 р. у справі № 6-535цс15*).

Спори, що виникають із трудових правовідносин

1. Непроведення з вини власника або уповноваженого ним органу розрахунку з працівником у строки, зазначені в ст. 116 КЗпП України, є підставою для відповідальності, передбаченої ч. 1 ст. 117 цього Кодексу.

Суд визначає розмір відшкодування за час затримки розрахунку на засадах співмірності тільки в разі одночасного вирішення вимог про стягнення належних при звільненні сум за умови часткового задоволення цих вимог.

Оскільки у справі, яка переглядалася, вимоги позивача щодо розміру належних йому при звільненні сум судом задоволені в повному обсязі, то й підстав для застосування принципу співмірності та зменшення розміру відшкодування за час затримки розрахунку при звільненні в суду не було.

Механізм здійснення відповідного розрахунку визначено Порядком обчислення середньої заробітної плати (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100). Під час його проведення слід використовувати формулу, за якою обрахуванню підлягає період затримки за робочі дні з використанням даних про середній заробіток позивача

виходячи з виплат за останні два календарні місяці роботи, що передують події, з якою пов'язана виплата (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 21 січня 2015 р. у справі № 6-195цс14*).

2. Відповідно до ст. 236 КЗпП України у разі затримки власником або уповноваженим ним органом виконання рішення органу, який розглядав трудовий спір про поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника, цей орган виносить ухвалу про виплату йому середнього заробітку або різниці в заробітку за час затримки.

За змістом п. 10 Порядку обчислення середньої заробітної плати (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100) у випадках підвищення тарифних ставок і посадових окладів на підприємстві, в установі, організації відповідно до актів законодавства, а також за рішеннями, передбаченими в колективних договорах (угодах), як у розрахунковому періоді, так і в періоді, протягом якого за працівником зберігається середній заробіток, заробітна плата, включаючи премії та інші виплати, що враховуються при обчисленні

середньої заробітної плати, за проміжок часу до підвищення коригуються на коефіцієнт їх підвищення.

Виходячи з відкоригованої таким чином заробітної плати в розрахунковому періоді за встановленим у пунктах 6, 7 і 8 розд. IV порядком визначається середньоденний (годинний) заробіток. У випадках, коли підвищення тарифних ставок і окладів відбулось у періоді, протягом якого за працівником зберігався середній заробіток, за цим заробітком здійснюються нарахування тільки в частині, що стосується днів збереження середньої заробітної плати з дня підвищення тарифних ставок (окладів).

Ураховуючи, що у справі, яка переглядалася, за період від часу звільнення позивача до часу поновлення його на роботі підприємство підвищувало розмір тарифних ставок і посадових окладів, при обчисленні середньої заробітної плати за час вимушеного прогулу в період затримки виконання рішення суду заробітна плата позивача підлягала коригуванню на коефіцієнт підвищення тарифних ставок і посадових окладів (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 21 січня 2015 р. у справі № 6-203цс14*).

3. За змістом статей 54, 57 Закону України від 23 травня 1991 р. № 1060-XII «Про освіту» (далі — Закон № 1060-XII) держава забезпечує педагогічним і науково-педагогічним працівникам виплату надбавок за вислугу років щомісячно у відсотках до посадового окладу (ставки заробітної плати) залежно від стажу педагогічної роботи. Перелік посад педагогічних та науково-педагогічних працівників встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Перелік таких посад, яким гарантовані передбачені ст. 57 Закону № 1060-XII виплати, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 р. № 963. У ньому до посад педагогічних працівників віднесено посаду методиста.

Дійшовши висновку про те, що займана позивачкою посада належить до категорії педагогічних працівників, суд не врахував, що це питання, крім іншого, регулювалося і нормами Закону України від 17 січня 2002 р. № 2984-III «Про вищу освіту» (статті 46—48), в яких посаду методиста не віднесено до категорії педагогічних та науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів.

Саме на цих нормах ґрунтувалося рішення суду від 27 лютого 2013 р., яке набрало законної сили та яким встановлено, що визначені ст. 57

Закону № 1060-XII державні гарантії на позивачку не поширюються. Зазначене рішення існувало на час вирішення судом справи, рішення в якій переглядалося.

Непроведення з вини власника або уповноваженого ним органу розрахунку з працівником у строки, зазначені в ст. 116 КЗпП України, є підставою для відповідальності, передбаченої ч. 1 ст. 117 цього Кодексу.

У разі часткового задоволення позову працівника суд визначає розмір відшкодування за час затримки розрахунку з урахуванням спірної суми, на яку той мав право, частки, яку вона становила у заявлених вимогах, істотності цієї частки порівняно із середнім заробітком та інших конкретних обставин справи.

Проте зазначені вимоги закону залишились поза увагою суду, хоча у справі, яка переглядалася, вимоги позивачки щодо розміру належних їй при звільненні сум судом задоволені частково (*постанова судових палат у цивільних та адміністративних справах Верховного Суду України від 11 лютого 2015 р. у справі № 6-223цс14*).

4. Відповідно до ч. 1 ст. 60 Закону України від 17 вересня 2008 р. № 514-VI «Про акціонерні товариства» порядок прийняття рішень особою, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу, встановлюється статутом акціонерного товариства.

Пунктом 2 Порядку обчислення середньої заробітної плати (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 р. № 100) передбачено, що обчислення середньої заробітної плати для оплати часу щорічної відпустки, додаткових відпусток у зв'язку з навчанням, творчої відпустки, додаткової відпустки працівникам, які мають дітей, або для виплати компенсації за невикористані відпустки проводиться виходячи з виплат за останні 12 календарних місяців роботи, що передують місяцю надання відпустки або виплати компенсації за невикористані відпустки.

Відповідно до п. 10 зазначеного Порядку у випадках підвищення тарифних ставок і посадових окладів на підприємстві, в установі, організації відповідно до актів законодавства, а також за рішеннями, передбаченими в колективних договорах (угодах), як у розрахунковому періоді, так і в періоді, протягом якого за працівником зберігається середній заробіток, заробітна плата, включаючи премії та інші виплати, що враховуються при обчисленні середньої заробітної плати, за проміжок часу до підвищення коригуються на коефіцієнт їх підвищення. На

госпрозрахункових підприємствах і в організаціях коригування заробітної плати та інших виплат провадиться з урахуванням їх фінансових можливостей.

Аналіз наведених норм законодавства дає підстави для висновку про те, що на госпрозрахункових підприємствах і в організаціях коригування заробітної плати та інших виплат провадиться з урахуванням їх фінансових можливостей, а зменшення коефіцієнта підвищення тарифних ставок і посадових окладів на підприємстві — відповідно до актів законодавства, а також за рішеннями, передбаченими в колективних договорах (угодах). Таке рішення приймається органом підприємства відповідно до повноважень, встановлених статутом підприємства (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 лютого 2015 р. у справі № 6-234цс14*).

5. Згідно з п. 3 ст. 41 КЗпП України вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи, є підставою для розірвання трудового договору з працівником.

Аморальним проступком є винне діяння такого працівника, що суперечить загальноприйнятим нормам і правилам, порушує моральні устої суспільства, моральні цінності, які склалися в суспільстві, і суперечить змісту трудової функції, тим самим дискредитує службово-виховні, посадові повноваження відповідного кола осіб. Зокрема, аморальними проступками слід вважати появу в громадських місцях у нетверезому стані, нецензурну лайку, бійку, поведінку, що принижує людську гідність, тощо.

Аналіз положень п. 3 ст. 41 КЗпП України та Закону України від 23 травня 1991 р. № 1060-ХІІ «Про освіту» дає підстави для висновку про те, що працівники, які виконують виховну функцію, — вчитель, педагог, вихователь — зобов'язані бути людьми високих моральних переконань і бездоганної поведінки. Отже, якщо педагог недостойною поведінкою скомпрометував себе перед учнями, іншими особами, порушив моральні норми, через що втратив авторитет, дискредитував себе як вихователь, він може бути звільнений з роботи за п. 3 ст. 41 КЗпП України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 лютого 2015 р. у справі № 6-248цс14*).

6. Частиною 2 ст. 40 КЗпП України встановлено, що звільнення з підстав, зазначених у пунктах 1, 2 і 6 цієї статті, допускається, якщо

неможливо перевести працівника, за його згодою, на іншу роботу.

Згідно із частинами 1, 3 ст. 49² цього Кодексу про наступне вивільнення працівників персонально попереджають не пізніше ніж за два місяці. Одночасно з попередженням про звільнення у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці власник або уповноважений ним орган пропонує працівникові іншу роботу на тому ж підприємстві, в установі, організації.

Власник є таким, що належно виконав вимоги ч. 2 ст. 40, ч. 3 ст. 49² КЗпП України щодо працевлаштування працівника, якщо запропонував йому наявну на підприємстві роботу, тобто вакантну посаду чи роботу за відповідною професією або спеціальністю, чи іншу вакантну роботу, яку працівник може виконувати з урахуванням його освіти, кваліфікації, досвіду тощо.

При цьому роботодавець зобов'язаний запропонувати всі вакансії, що відповідають зазначеним вимогам, які існують на цьому підприємстві, незалежно від того, в якому структурному підрозділі працівник, який вивільняється, працював.

Оскільки обов'язок щодо працевлаштування працівника покладається на власника з дня попередження про вивільнення до дня розірвання трудового договору, за змістом ч. 3 ст. 49² КЗпП України роботодавець є таким, що виконав цей обов'язок, якщо працівникові були запропоновані всі інші вакантні посади (інша робота), які з'явилися на підприємстві протягом цього періоду і які існували на день звільнення.

Вжиття роботодавцем заходів для працевлаштування працівника на іншому підприємстві чи після розірвання з працівником трудового договору відповідно до вимог ч. 2 ст. 40, ч. 3 ст. 49² КЗпП України не є обов'язком роботодавця (*постанова судових палат у цивільних та адміністративних справах Верховного Суду України від 1 квітня 2015 р. у справі № 6-40цс15*).

7. За змістом ч. 1 ст. 116 КЗпП України при звільненні працівника виплата всіх сум, що належать йому від підприємства, установи, організації, провадиться в день звільнення.

Згідно зі ст. 117 КЗпП України в разі невилати з вини власника або уповноваженого ним органу належних звільненому працівникові сум у строки, зазначені в ст. 116 цього Кодексу, при відсутності спору про їх розмір підприємство, установа, організація повинні виплатити

працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку.

При наявності спору про розміри належних звільненому працівникові сум власник або уповноважений ним орган повинен сплатити зазначене в цій статті відшкодування в тому разі, коли спір вирішено на користь працівника. Якщо спір вирішено на користь працівника частково, то розмір відшкодування за час затримки визначає орган, який виносить рішення по суті спору.

Таким чином, у разі виникнення спору про розміри належних звільненому працівникові сум вимоги про відповідальність за затримку розрахунку підлягають задоволенню в повному обсязі, якщо спір вирішено на користь працівника або такого висновку дійде суд, що розглядає справу. У разі часткового задоволення позовних вимог працівника про стягнення середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні суд визначає розмір такого відшкодування з урахуванням розміру спірної суми, на яку працівник мав право, частки, яку вона становила у заявлених вимогах, істотності цієї частки порівняно із середнім заробітком та інших конкретних обставин справи.

У справі, яка переглядалася, вимоги позивача щодо розміру належних йому при звільненні сум суд задовольнив у повному обсязі. Отже, підстав для застосування принципу співмірності та зменшення розміру середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні у суду не було (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 квітня 2015 р. у справі № 6-41цс15*).

8. Відповідно до ст. 3 КЗпП України трудові відносини працівників усіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами, регулюються законодавством про працю.

Частина 2 ст. 3 цього Кодексу передбачає можливість встановлення особливостей праці, тобто особливостей правового регулювання певних трудових відносин, надаючи окремим підприємствам, установам, організаціям право регулювати трудові відносини їхніми статутами, положеннями.

У ст. 9 КЗпП України закріплено норму, якою забороняється підприємству, установі, організації вводити до своїх внутрішніх нормативних актів умови, які погіршують становище працівників порівняно із законодавством про

працю, в тому числі щодо оплати праці окремих категорій працівників, які визначаються відповідним законодавством і статутами підприємств, установ, організацій.

Аналогічні гарантії передбачені у ст. 22 Закону України від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР «Про оплату праці».

Питання про наслідки відступу від положень трудового законодавства при укладенні договорів про працю вичерпно вирішено у ст. 9 КЗпП України, яка імперативно кваліфікує такі умови недійсними без необхідності визнання їх такими в судовому порядку.

Разом з тим у ч. 1 ст. 9¹ КЗпП України встановлюється право підприємства, установи, організації в межах своїх повноважень і за рахунок власних коштів встановлювати додаткові порівняно з законодавством трудові і соціально-побутові пільги для працівників.

Аналіз норми ст. 9 КЗпП України разом з нормами статей 9¹, 44 цього Кодексу та іншими положеннями законодавства (статті 58, 62 Закону України від 17 вересня 2008 р. № 514-VI «Про акціонерні товариства», ст. 39 Закону України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III «Про банки і банківську діяльність») дає підстави для висновку про те, що встановлення підприємством, установою, організацією в межах своїх повноважень і за рахунок власних коштів у трудових договорах чи інших угодах додаткових, порівняно із законодавством, трудових чи соціально-побутових пільг для працівників, тобто тих, які покращують їх становище, не може бути приводом для визнання таких умов недійсними.

Враховуючи, що згідно зі ст. 21 КЗпП України предметом трудового договору (контракту) є праця (трудова функція) особи, яка є об'єктом саме трудових правовідносин, які повною мірою врегульовані трудовим законодавством (зокрема, статтями 3, 7, 9, 9¹, 44 КЗпП України), положення ЦК України щодо умов дійсності правочину та правових наслідків недійсності правочину не підлягають застосуванню для регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з укладенням трудового договору (контракту).

Установивши наявність між сторонами договору трудових правовідносин, які регулюються нормами трудового й спеціального законодавства, та факт укладення цього договору саме у зв'язку з існуванням трудових правовідносин, апеляційний суд дійшов правильного висновку про те, що укладений договір не є правочинном у розумінні ст. 202 ЦК України, на який

поширюються передбачені нормами статей 203, 215 цього Кодексу загальні вимоги щодо чинності правочину та який може бути визнаний недійсним із передбачених ЦК України підстав із застосуванням наслідків недійсності правочину (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 червня 2015 р. у справі № 6-530цс15*).

9. Відповідно до ч. 1 ст. 117 КЗпП України в разі невиклати з вини власника або уповноваженого ним органу належних звільненому працівникові сум у строки, зазначені в ст. 116 цього Кодексу, при відсутності спору про їх розмір підприємство, установа, організація повинні виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку.

Згідно із ч. 1 ст. 116 КЗпП України при звільненні працівника виплата всіх сум, що належать йому від підприємства, установи, організації, провадиться в день звільнення.

Аналіз наведених положень свідчить про те, що невиклата звільненому працівникові всіх сум, що належать йому від власника або уповноваженого ним органу, є триваючим правопорушенням, а отже, працівник може визначити остаточний обсяг своїх вимог лише на момент припинення такого правопорушення, яким є день фактичного розрахунку.

Для встановлення початку перебігу строку звернення працівника до суду з вимогою про

стягнення середнього заробітку за весь час затримки розрахунку при звільненні визначальними є такі юридично значущі обставини, як невиклата належних працівникові сум при звільненні та факт проведення з ним остаточного розрахунку.

Невиклата власником або уповноваженим ним органом належних працівникові при звільненні сум і вимога звільненого працівника щодо їх виплати є трудовим спором між цими учасниками трудових правовідносин.

Згідно із ч. 1 ст. 233 КЗпП України працівник може звернутися з заявою про вирішення трудового спору безпосередньо до районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду в тримісячний строк з дня, коли він дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права.

Для звернення працівника до суду із заявою про вирішення трудового спору щодо стягнення середнього заробітку за весь час затримки по день фактичного розрахунку встановлено тримісячний строк, перебіг якого розпочинається з дня, коли звільнений працівник дізнався або повинен був дізнатися про те, що власник або уповноважений ним орган, з вини якого сталася затримка виплати всіх належних при звільненні сум, фактично розрахувався з ним (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 червня 2015 р. у справі № 6-116цс15*).

Спори щодо відшкодування майнової та/або моральної шкоди

1. За змістом ст. 1168 ЦК України моральна шкода, завдана каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, може бути відшкодована одноразово або шляхом здійснення щомісячних платежів. Моральна шкода, завдана смертю фізичної особи, відшкодовується її чоловікові (дружині), батькам (усиновлювачам), дітям (усиновленим), а також особам, які проживали з нею однією сім'єю.

У зазначеній нормі поняття «діти» вжито в розумінні кровної спорідненості з померлим, оскільки особа не набуває особливого правового статусу, пов'язаного з її неповноліттям, а в числі найближчих до померлого осіб отримує право на відшкодування моральної шкоди, яке не пов'язане з віком особи.

Право на відшкодування моральної шкоди, звернення до суду про відшкодування моральної шкоди, заподіяної смертю фізичної особи,

виникає у чоловіка (дружини), батьків (усиновлювачів), дітей (усиновлених), а також осіб, які проживали з нею однією сім'єю, з моменту смерті цієї особи.

До правовідносин, коли виробнича травма мала місце до 1 січня 2004 р. (набрання чинності ЦК України), смерть фізичної особи настала після зазначеної дати, за наявності причинного зв'язку смерті з виробничою травмою, підлягають застосуванню положення ст. 1168 зазначеного Кодексу (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 березня 2015 р. у справі № 6-208цс14*).

2. Відповідно до ч. 1 ст. 1172 ЦК України юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків.

Отже, відповідальність юридичної або фізичної особи настає лише у випадках, коли

особа, з вини якої заподіяна шкода, перебуває з організацією в трудових відносинах і шкода заподіяна нею у зв'язку з виконанням трудових (службових) обов'язків.

При цьому під виконанням працівником своїх трудових (службових) обов'язків розуміється виконання ним роботи, зумовленої трудовим договором (контрактом), посадовими інструкціями, а також роботи, яка хоч і виходить за межі трудового договору чи посадової інструкції, але доручається юридичною або фізичною особою або спричинена необхідністю, як на території роботодавця, так і за її межами. Це можуть бути дії виробничого, господарського, технічного та іншого характеру, вчинення яких безпосередньо входить до службових обов'язків працівника (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 28 січня 2015 р. у справі № 6-229цс14*).

3. Згідно зі ст. 440¹ ЦК Української РСР, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин, та п. 11 Правил відшкодування власником підприємства, установи і організації або уповноваженим ним органом шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 червня 1993 р. № 472 ¹) було встановлено обмеження мінімального розміру відшкодування моральної шкоди — не менше п'яти мінімальних розмірів заробітної плати та максимального розміру відшкодування моральної шкоди, що не може перевищувати двохсот мінімальних розмірів заробітної плати.

Відповідно до ст. 3 Закону України від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР «Про оплату праці» мінімальна заробітна плата — це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за

просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, а також погодинну норму праці (обсяг робіт).

Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників.

Вищезазначені вимоги закону у поєднанні зі статтями 3 і 8 Конституції України дають підстави для висновку про те, що у випадках, коли межі відшкодування моральної шкоди визначаються у кратному співвідношенні з мінімальним розміром заробітної плати чи неоподатковуваним мінімумом доходів громадян, суд при вирішенні цього питання має виходити з такого розміру мінімальної заробітної плати чи неоподаткованого мінімуму доходів громадян, що діють на час розгляду справи (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 березня 2015 р. у справі № 6-24цс15*).

4. Цивільно-правова відповідальність юридичної або фізичної особи за завдану майнову шкоду на підставі ст. 1166 ЦК України настає за умови доведеності всіх елементів складу цивільного правопорушення, а саме наявності шкоди, протиправності дій заподіювача шкоди, причинного зв'язку між шкодою та протиправною поведінкою і вини в заподіянні шкоди.

Відсутність шкоди як елемента цивільно-правової відповідальності не дає підстав і для застосування судом норми ст. 1172 ЦК України, оскільки для застосування цієї норми необхідне встановлення факту заподіяння шкоди (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 3 червня 2015 р. у справі № 6-305цс15*).

Спори, що виникають із житлових правовідносин

1. Відповідно до ст. 509 ЦК України зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Сторони договору можуть здійснювати свої права і виконувати свої обов'язки протягом строку дії договору (ч. 1 ст. 631 ЦК України).

Умовами договору передбачено, що розмір оплати за проживання в гуртожитку, згідно з калькуляцією, визначається на підставі наказу ректора.

У разі якщо строк дії договору закінчився, а особа, що заселена в гуртожиток на підставі такого договору, продовжує користуватися

¹ Постанова втратила чинність, але була чинною на час виникнення спірних правовідносин.

майном і отримувати послуги, на неї покладається обов'язок сплачувати за його користування в розмірах, у строки та в порядку, що були визначені договором, строк якого закінчився (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25 лютого 2015 р. у справі № 6-231цс14*).

2. За змістом ст. 812 ЦК України предметом договору найму житла можуть бути помешкання, зокрема квартира або її частина, житловий будинок або його частина. Помешкання має бути придатним для постійного проживання у ньому.

Відповідно до ст. 814 цього Кодексу у разі зміни власника житла, переданого у найм, до нового власника переходять права та обов'язки наймодавця.

Отже, нормами статей 812, 814 ЦК України регулюються правовідносини, що виникають із договору найму (оренди) житла.

Правовідносини щодо користування жилою площею у гуртожитках врегульовані окремою гл. 4 розд. III ЖК Української РСР.

Так, згідно зі ст. 127 ЖК Української РСР для проживання робітників, службовців, студентів, учнів, а також інших громадян у період роботи або навчання можуть використовуватись гуртожитки. Під гуртожитки надаються спеціально споруджені або переобладнані для цієї мети жилі будинки. Жилі будинки реєструються як гуртожитки у виконавчому комітеті районної, міської, районної в місті Ради народних депутатів.

У справі, яка переглядалася, суди не врахували, що спір виник з приводу виселення осіб із приміщення, яке зареєстроване як нежитлове, помилково застосували положення статей 814, 821 ЦК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25 лютого 2015 р. у справі № 6-6цс15*).

3. За загальним правилом, викладеним у ст. 43 ЖК Української РСР, громадянам, які перебувають на обліку як такі, що потребують поліпшення житлових умов, жилі приміщення надаються в порядку черговості. Це правило поширюється і на осіб, які користуються правом позачергового одержання жилих приміщень, в тому числі й суддів, призначених на роботу в іншу місцевість та у зв'язку з цим включених виконкомом місцевої ради в окремий список осіб, які мають право на позачергове отримання житла.

Перелік категорій осіб, які мають переваги в одержанні жилих приміщень перед іншими категоріями позачерговиків, міститься в абз. 2

ч. 1 ст. 46 ЖК Української РСР, і судді до них не віднесені (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 червня 2015 р. у справі № 6-390цс15*).

4. Ордер на жилу площу в гуртожитку може бути видано лише на вільну жилу площу за спільним рішенням адміністрації та відповідного профспілкового комітету підприємства, установи, організації, і цей ордер є єдиною підставою для вселення у жиле приміщення.

Статтями 58, 59 ЖК Української РСР визначені підстави і порядок видачі ордера та визнання ордера на жиле приміщення недійсним. Зокрема, ордер на жиле приміщення може бути визнано недійсним у судовому порядку у випадках подання громадянами таких, що не відповідають дійсності, відомостей про потребу в поліпшенні житлових умов, порушення прав інших громадян або організацій на зазначене в ордері жиле приміщення, неправомірних дій службових осіб при вирішенні питання про надання жилого приміщення, а також в інших випадках порушення порядку і умов надання жилих приміщень.

Ордер на жиле приміщення з огляду на його видачу на зайняте жиле приміщення може бути визнаним недійсним лише у випадку, якщо особа, яка фактично проживає у приміщенні, зайняла його на законних підставах.

Встановивши, що законним правом на проживання у спірній кімнаті гуртожитку наділена лише первісна позивачка, а відповідач вселився до спірної кімнати та проживає в ній у спосіб, який не передбачено законом, суди правильно застосували норми житлового законодавства, задовольнили первісний позов та відмовили у задоволенні зустрічного (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 10 червня 2015 р. у справі № 6-83цс15*).

5. Згідно із частинами 2, 3 ст. 132 ЖК Української РСР працівників підприємств, установ, організацій, які поселилися в гуртожитку в зв'язку з роботою, може бути виселено без надання іншого жилого приміщення в разі звільнення за власним бажанням без поважних причин, за порушення трудової дисципліни або вчинення злочину. Осіб, які припинили роботу з інших підстав, ніж ті, що зазначені в ч. 2 цієї статті, а також осіб, перелічених у ст. 125 цього Кодексу, може бути виселено лише з наданням їм іншого жилого приміщення.

У справі, що переглядалася, апеляційний суд установив, що на час вселення відповідачів

у будівлю на підставі клопотання командира військової частини будинок не мав статусу гуртожитку, він використовувався як готель для військовослужбовців, відповідачі були прописані за адресою будинку і проживають у ньому з 1993 р.

За таких обставин суд апеляційної інстанції, з висновком якого погодився суд касаційної

інстанції, дійшов правильного висновку про відсутність підстав, передбачених ст. 132 ЖК Української РСР, для виселення відповідачів, які вселилися до житлового приміщення ще до набуття будинком, у якому воно розташовано, статусу гуртожитку (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 червня 2015 р. у справі № 6-191цс15*).

Спори, що виникають із сімейних правовідносин

1. Згідно із ч. 1 ст. 24 КпШС України майно, яке належало кожному з подружжя до одруження, а також одержане ним під час шлюбу в дар або в порядку успадкування, є власністю кожного з них (аналогічні положення містяться в пунктах 1, 2 ч. 1 ст. 57 СК України).

Суду під час вирішення спору щодо поділу майна, набутого до 1 січня 2004 р. особами, які проживали однією сім'єю, але не перебували в зареєстрованому шлюбі, необхідно встановити не лише обставини щодо спільного проживання сторін у справі, а й ті обставини, що спірне майно придбавалось сторонами внаслідок спільної праці. Тобто сам факт спільного проживання сторін у справі не є підставою для визнання права власності на половину майна за кожною зі сторін. Частка в такому майні визначається відповідно до розміру фактичного внеску кожного зі сторін, у тому числі за рахунок майна, набутого одним із подружжя до шлюбу, яке є його особистою приватною власністю, у придбання (набуття) майна. Якщо в придбання майна вкладені, крім спільних коштів, кошти, що належали одній зі сторін, то частка в цьому майні, відповідно до розміру внеску, є її власністю.

Тільки в разі встановлення цих фактів і обставин положення ч. 1 ст. 24 КпШС України, ч. 1 ст. 17 Закону України від 7 лютого 1991 р. № 697-ХІІ «Про власність»² вважається правильно застосованим із дотриманням рекомендацій, які містяться в постановках Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 1998 р. № 16 «Про застосування судами деяких норм Кодексу про шлюб та сім'ю України» та від 22 грудня 1995 р. № 20 «Про судову практику у справах за позовами про захист права приватної власності» (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 березня 2015 р. у справі № 6-211цс14*).

² Закон втратив чинність, але був чинним на час виникнення спірних правовідносин.

2. Поряд із нормативним регулюванням правовідносин подружжя (чоловіка і жінки, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі) щодо майна, набутого до шлюбу чи за час шлюбу (статті 57, 60—62 СК України), у статтях 7—9, 64, 74, 93—97 цього Кодексу передбачено можливість договірною регулювання цих правовідносин.

Норма ст. 97 СК України надає подружжю право визначати у шлюбному договорі правовий режим майна, набутого до чи під час шлюбу, та не містить заборон або обмежень цього права.

Встановивши, що правовідносини сторін і правовий режим спірного майна врегульовано сторонами в шлюбному договорі, суд обґрунтовано, з урахуванням принципу свободи договору (ст. 8 СК України, статті 6, 627 ЦК України) застосував до цих правовідносин норми шлюбного договору, а не загальні норми СК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 28 січня 2015 р. у справі № 6-230цс14*).

3. Законодавством не встановлено недійсності правочину при відчуженні спільного сумісного майна подружжя без письмової згоди одного з подружжя, а тому при розгляді спорів про розподіл цінного спірного майна та визнання недійсними правочинів з відчуження такого без письмової згоди одного з подружжя, за умови наявності іншої згоди, суди мають виходити з права одного з подружжя на відповідну компенсацію вартості відчуженого не в інтересах сім'ї майна.

У випадку порушення письмової форми надання згоди на вчинення відчуження цінного спільного майна подружжя (правочину), якщо один з подружжя надав таку згоду усно, а другий з подружжя погодився з такою згодою, то такий правочин може бути визнаний дійсним (*постанова Судової палати у цивільних*

справах Верховного Суду України від 8 квітня 2015 р. у справі № 6-7цс15).

4. За загальним правилом дії законів та інших нормативно-правових актів у часі (ч. 1 ст. 58 Конституції України) норми СК України застосовуються до сімейних відносин, які виникли після набрання ним чинності, тобто не раніше 1 січня 2004 р.

Оскільки підстави для визнання батьківства за рішенням суду, зазначені у ст. 128 СК України, істотно відрізняються від підстав його встановлення, передбачених у ст. 53 КпШС України, при вирішенні питання про те, якою нормою необхідно керуватися при розгляді справ цієї категорії, слід виходити з дати народження дитини.

При розгляді справ про встановлення батьківства щодо дитини, яка народилася до 1 січня 2004 р., необхідно застосовувати відповідні норми КпШС України, беручи до уваги всі докази, що достовірно підтверджують визнання відповідачем батьківства, в їх сукупності, зокрема, спільне проживання й ведення спільного господарства відповідачем і матір'ю дитини до її народження, спільне виховання або утримання ними дитини.

Справи про визнання батьківства щодо дитини, яка народилася не раніше 1 січня 2004 р., суд має вирішувати відповідно до норм СК України, зокрема ч. 2 ст. 128, на підставі будь-яких доказів, що засвідчують походження дитини від певної особи й зібрані з дотриманням норм цивільно-процесуального законодавства.

Суд касаційної інстанції у справі, яка переглядалася, помилково погодився з висновками судів першої та апеляційної інстанцій щодо встановлення батьківства стосовно дитини, яка народилася у 1998 р., на підставі норм СК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 25 лютого 2015 р. у справі № 6-20цс15*).

5. Системний аналіз статей 57, 60, 61 СК України дає змогу дійти висновку про те, що майно фізичної особи-підприємця може бути об'єктом спільної сумісної власності подружжя і предметом поділу між ними з урахуванням загальних вимог законодавства щодо критеріїв визначення спільного майна подружжя та способів поділу його між ними.

Під час здійснення поділу майна в судовому порядку суд повинен виходити з презумпції рівності часток, а також з вимог ст. 71 СК України, відповідно до якої поділ майна, що є об'єктом

права спільної сумісної власності подружжя, здійснюється шляхом виділення його в натурі або реалізується через виплату грошової компенсації вартості його частки у разі неподільності майна (ч. 2 ст. 364 ЦК України). При цьому, відповідно до ч. 3 ст. 71 СК України, речі для професійних занять присуджуються тому з подружжя, хто використовував їх у своїй професійній діяльності. Вартість цих речей враховується при присудженні іншого майна другому з подружжя.

У справі, яка переглядалася, суд встановив, що нерухоме майно (нежитлові будівлі) набуто особою в період шлюбу та використовується нею для здійснення підприємницької діяльності.

Разом з тим, зробивши висновок, що спірне майно належить до правового режиму спільної сумісної власності подружжя, суд апеляційної інстанції водночас дійшов взаємовиключних висновків про те, що це майно належить особі як фізичній особі-підприємцю, та не вирішив по суті спір щодо поділу зазначеного майна (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 березня 2015 р. у справі № 6-21цс15*).

6. Належність майна до спільної сумісної власності подружжя визначається не тільки фактом придбання його під час шлюбу, але й спільністю участі подружжя коштами або працею в набутті майна. Застосовуючи ст. 60 СК України та визнаючи право спільної сумісної власності подружжя на майно, суд повинен установити не тільки факт набуття майна під час шлюбу, але й той факт, що джерелом його набуття є спільні сумісні кошти або спільна праця подружжя.

Тобто критеріями, за якими спірному набутому майну можна надати режим спільного майна, є: 1) час набуття такого майна; 2) кошти, за які таке майно було набуто (джерело набуття); 3) мета придбання майна, яка дозволяє надати йому правовий режим спільної власності подружжя.

Тільки в разі встановлення цих фактів і визначення критеріїв норма ст. 60 зазначеного Кодексу вважається застосованою правильно.

У зв'язку з викладеним грошові кошти, внесені одним із подружжя, який є учасником господарського товариства, у статутний капітал цього товариства за рахунок спільних коштів подружжя, стають власністю цього товариства, а право іншого з подружжя на спільні кошти трансформується в інший об'єкт — право вимоги на виплату частини вартості такого

внеску. При цьому одним із визначних є той факт, що грошові кошти набуті подружжям під час їх спільного проживання.

Тому сам по собі факт придбання спірного майна приватним підприємцем для його використання у своїй підприємницькій діяльності не може бути підставою для визнання такого майна об'єктом права особистої приватної власності одного з подружжя.

Отже, якщо один з подружжя є учасником господарського товариства і вносить до його статутного капіталу майно, придбане за

рахунок спільних коштів подружжя, то таке майно переходить у власність цього підприємства, а в іншого з подружжя право власності на майно (тобто речове право) трансформується в право вимоги (зобов'язальне право), сутність якого полягає у праві вимоги виплати половини вартості внесеного майна в разі поділу майна подружжя або право вимоги половини отриманого доходу від діяльності підприємства (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 червня 2015 р. у справі № 6-38цс15*).

Спори у справах про захист прав споживачів

1. Відповідно до ст. 16 Закону України від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР «Про страхування» (далі — Закон № 85/96-ВР), ст. 979 ЦК України договір страхування — це письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування (подати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

Отже, за своєю правовою природою договір страхування є договором про надання послуг.

Згідно із Законом України від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» (далі — Закон № 1023-ХІІ) цей Закон регулює відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг різних форм власності, встановлює права споживачів, а також визначає механізм їх захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів.

А відповідно до п. 22 ст. 1 Закону № 1023-ХІІ споживач — фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника.

На підставі аналізу зазначених вище правових приписів та з урахуванням п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від

12 квітня 1996 р. № 5 «Про практику розгляду цивільних справ за позовами про захист прав споживачів» можна дійти висновку, що до відносин, які регулюються нормами Закону № 1023-ХІІ, належать, зокрема, відносини, які виникають при укладенні договору страхування.

У ч. 5 ст. 10 Закону № 1023-ХІІ встановлено, що в разі коли виконавець не може виконати (прострочує виконання) роботу (надання послуги) згідно з договором, за кожний день (кожну годину, якщо тривалість виконання визначено у годинах) прострочення споживачеві сплачується пеня у розмірі трьох відсотків вартості роботи (послуги), якщо інше не передбачено законодавством.

Одночасно законодавством, що регулює правовідносини у сфері страхування, визначено, що в разі несплати страховиком страхувальникові або іншій особі страхової виплати страховик зобов'язаний сплатити неустойку в розмірі, встановленому договором або законом (ст. 992 ЦК України).

Згідно з ч. 4 ст. 16 Закону № 85/96-ВР однією з істотних ознак договору страхування є визначення в ньому відповідальності за невиконання або неналежне виконання умов договору.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що положення щодо відповідальності страховика, закріплені в Законі № 85/96-ВР та гл. 67 ЦК України, є спеціальними нормами права, а в Законі № 1023-ХІІ — загальними.

Розмір неустойки як відповідальність страховика за договором страхування має бути визначено в такому договорі. Якщо ж такий розмір не було визначено сторонами

в договорі страхування, то до спірних правовідносин застосовується ч. 5 ст. 10 Закону № 1023-XII, якщо укладений договір страхування спрямований на задоволення особистих потреб застрахованої особи.

На підставі наведених правових приписів, принципу заборони притягати особу двічі за одне й те саме правопорушення, а також правил застосування конкуренції правових норм, за умови, що укладений договір страхування спрямований на задоволення особистих потреб застрахованої особи, страховик несе відповідальність у вигляді розміру неустойки, визначеного в договорі страхування (у разі відсутності визначення розміру в договорі — у розмірі, визначеному в Законі № 1023-XII) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 11 березня 2015 р. у справі № 6-126цс14*).

2. Закон України від 19 червня 2003 р. № 978-IV «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» (далі — Закон № 978-IV), затверджені відповідно до нього Правила фонду фінансування будівництва та укладені на їх підставі договори регулюють систему фінансово-кредитних механізмів при будівництві житла та дії суб'єктів цієї системи (довірителів, управителів, забудовників) при організації будівництва, фінансуванні цього будівництва та здійсненні операцій з нерухомістю.

У статтях 19, 20 зазначеного Закону передбачено порядок і підстави передачі інвестору у власність об'єкта інвестування та проведення взаєморозрахунків після введення будинку в

експлуатацію за фактичними даними згідно з обмірами БТІ та на підставі акта прийняття-передачі об'єкта.

Цими нормами одночасно визначено управителя як особу, відповідальну за проведення остаточних розрахунків з довірителями, та встановлено, що головною умовою для цих взаєморозрахунків є фактична площа (тобто реальна, дійсна) об'єкта інвестування.

З огляду на це важливою обставиною для проведення взаєморозрахунків між інвестором і управителем є відповідність результатів обмірів БТІ площі інвестування реальним, дійсним показникам.

Отримання інвестором у власність об'єкта інвестування з дотриманням процедури і строків, передбачених статтями 19, 20 Закону № 978-IV, не може бути підставою для відмови йому в захисті порушеного права у передбаченому законом порядку у разі встановлення невідповідності обмірів БТІ реальним показникам (статті 3, 15, 16 ЦК України).

Встановивши у справі, яка переглядається, що фактична площа переданого інвестору об'єкта інвестування за результатами повторних обмірів БТІ менша від проектної і фактично ним оплаченої та що це зменшення не є наслідком здійснених ним перебудов (переобладнання), суд на підставі ст. 19 Закону № 978-IV і пунктів 5, 3.4 Правил фонду дійшов обґрунтованого висновку про обов'язок управителя повернути довірителю надмірно сплачені кошти (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 8 квітня 2015 р. у справі № 6-45цс15*).

Оскарження дій та/або актів державного виконавця

1. Виконавчі дії з реалізації предмета іпотеки, на яке звертається стягнення за рішенням суду або за виконавчим написом нотаріуса, проводяться за спеціальним порядком відповідно до ст. 41 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (далі — Закон № 898-IV) шляхом продажу на прилюдних торгах у межах процедури виконавчого провадження.

Водночас, якщо виконавчі дії вчиняються на підставі судового рішення про стягнення заборгованості та за відсутності судового рішення або виконавчого напису нотаріуса про звернення стягнення на предмет іпотеки, то вони регулюються загальними нормами

Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» (далі — Закон № 606-XIV), а не нормами спеціального Закону України № 898-IV.

Встановивши такі обставини, суд касаційної інстанції не врахував, що у разі коли державний виконавець вчиняє дії на виконання рішення суду про стягнення кредитної заборгованості, а судового рішення чи виконавчого напису нотаріуса про звернення стягнення на предмет іпотеки немає, то при вирішенні питання про наявність чи відсутність у діях державного виконавця порушень слід виходити із загальних норм Закону № 606-XIV. У зв'язку

з цим суд безпідставно застосував до спірних правовідносин норми Закону № 898-IV, що призвело до неправильного вирішення справи

(постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 4 лютого 2015 р. у справі № 6-238цс14).

Розгляд заяв про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню

1. Згідно зі ст. 88 Закону України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII «Про нотаріат» нотаріус вчиняє виконавчі написи, якщо подані документи підтверджують безспірність заборгованості або іншої відповідальності боржника перед стягувачем та за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років, а у відносинах між підприємствами, установами та організаціями — не більше одного року. Якщо для вимоги, за якою видається виконавчий напис, законом встановлено інший строк давності, виконавчий напис видається у межах цього строку.

Відповідно до п. 1 Переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 червня 1999 р. № 1172) для одержання виконавчого напису для стягнення заборгованості за нотаріально посвідченими угодами подаються, зокрема, оригінал нотаріально посвідченої угоди; документи, що підтверджують безспірність заборгованості боржника та встановлюють прострочення виконання зобов'язання.

Та обставина, що на час вчинення виконавчого напису в суді вже існував спір щодо розміру заборгованості за вищезазначеним кредитним договором, спростовує висновок суду про безспірність заборгованості боржника (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 4 березня 2015 р. у справі № 6-27цс15; від 11 березня 2015 р. у справі № 6-141цс14).

2. Відповідно до ст. 88 Закону України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII «Про нотаріат» нотаріус вчиняє виконавчі написи, якщо подані документи підтверджують безспірність заборгованості або іншої відповідальності боржника перед стягувачем та за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років, а у відносинах між підприємствами, установами та організаціями — не більше одного року. Якщо для вимоги, за якою видається виконавчий напис, законом встановлено

інший строк давності, виконавчий напис видається у межах цього строку.

Пунктом 286 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (затверджено наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 р. № 20/5³) передбачено, що при вчиненні виконавчого напису нотаріус повинен перевірити, чи надано на обґрунтування стягнення документи, зазначені в Переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 червня 1999 р. № 1172; далі — Перелік).

Відповідно до п. 1 Переліку для одержання виконавчого напису для стягнення заборгованості за нотаріально посвідченими угодами подаються, зокрема, оригінал нотаріально посвідченої угоди; документи, що підтверджують безспірність заборгованості боржника та встановлюють прострочення виконання зобов'язання.

Отже, безспірність заборгованості підтверджують документи, передбачені Переліком, нотаріус під час вчинення виконавчого напису не встановлює прав та обов'язків учасників правовідносин, а лише перевіряє наявність необхідних документів.

Встановивши у справі, яка переглядається, що банк надав нотаріусу всі необхідні документи, що підтверджують безспірність заборгованості, наявність доказів належного направлення та отримання позивачем письмової вимоги про усунення порушень та іпотечну вимогу, суди дійшли обґрунтованого висновку про відмову в позові, а та обставина, що зазначена сума заборгованості за кредитом більша, ніж у повідомленні, не свідчить про наявність спору (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 20 травня 2015 р. у справі № 6-158цс15).

³ Наказ втратив чинність, але був чинним на час виникнення спірних правовідносин.

Розгляд заяв про скасування рішення третейського суду

1. Сторони мають право передати спір на розгляд третейського суду, крім випадків, встановлених законом, а рішення третейського суду може бути оскаржено в порядку, передбаченому ЦПК України (ст. 17 цього Кодексу).

Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 6 Закону України від 11 травня 2004 р. № 1701-IV «Про третейські суди» (далі — Закон № 1701-IV) третейські суди в порядку, передбаченому цим Законом, можуть розглядати будь-які справи, що виникають із цивільних та господарських правовідносин, за винятком справ у спорах, що виникають із сімейних правовідносин, крім справ у спорах, що виникають із шлюбних контрактів (договорів).

Частиною 2 ст. 51 Закону № 1701-IV передбачено, що рішення третейського суду може бути оскаржене сторонами, третіми особами, а також особами, які не брали участь у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про їх права і обов'язки, у випадках, передбачених цим Законом, до компетентного суду

відповідно до встановлених законом підвідомчості та підсудності справ.

Рішення третейського суду може бути оскаржене та скасоване в тому числі й з підстави, якщо справа, у якій прийнято рішення третейського суду, не підвідомча третейському суду відповідно до закону, а також якщо третейський суд вирішив питання про права і обов'язки осіб, які не брали участі у справі (пункти 1, 5 ч. 3 ст. 51 Закону № 1701-IV).

Вирішення питання про стягнення аліментів за договором утримання батьків повнолітніми дітьми підпадає під дію п. 1 ч. 3 ст. 51 Закону № 1701-IV і не підлягає розгляду третейським судом, оскільки перебуває поза його компетенцією.

Особа, що не брала участі в справі, може оскаржити рішення третейського суду у випадку порушення її прав чи законних інтересів (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 21 січня 2015 р. у справі № 6-181цс14*).

Розгляд заяв про неоднакове застосування судом касаційної інстанції норм процесуального права, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі

1. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 205 ЦПК України провадження у цивільній справі може бути закрито з підстав наявності рішення в іншій справі, що набрало законної сили, якщо в обох справах є тотожними одночасно сторони, підстави і предмет позову.

Закриваючи провадження у справі, яка переглядається, суд не звернув уваги на відмінність складу і вартості майна подружжя, про виділ з якого заявлено позов, та на зміну підстав і предмета позову, що призвело до неправильного застосування п. 2 ч. 1 ст. 205 ЦПК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 квітня 2015 р. у справі № 6-79цс15*).

2. Відповідно до усталеної практики Європейського суду з прав людини право на виконання рішення, яке виніс суд, є невід'ємною частиною «права на суд», а ефективний захист сторони у справі, а отже, і відновлення справедливості, передбачає зобов'язання адміністративних органів виконувати рішення (наприклад, п. 41 рішення Європейського суду

з прав людини у справі «Горнсбі проти Греції» від 19 березня 1997 р.).

Згідно зі ст. 1 Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» виконавче провадження є завершальною стадією судового провадження.

З огляду на зазначене ухвала суду про визнання виконавчого документа таким, що не підлягає виконанню, є перепорою у завершенні судового провадження і в реалізації громадянином його гарантованого Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод «права на суд», а оскільки така ухвала унеможливує виконання судового рішення про задоволення вимог кредитора, тому перешкоджає подальшому розгляду та провадженню у справі (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 червня 2015 р. у справі № 6-608цс15*).

3. Відповідно до ч. 2 ст. 297 ЦПК України до апеляційної скарги, яка не оформлена відповідно до вимог, встановлених ст. 295 цього Кодексу, а також у разі несплати суми судового збору застосовуються положення ст. 121 цього Кодексу.

Згідно з підпунктом 8 п. 1 ч. 2 ст. 4 Закону України від 8 липня 2011 р. № 3674-VI «Про судовий збір» (далі — Закон № 3674-VI) за подання до суду апеляційної скарги ставка судового збору становить 50 відсотків ставки, що підлягає сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги, а у разі подання позовної заяви майнового характеру — 50 відсотків ставки, обчисленої виходячи з оспорюваної суми.

Згідно з п. 9 ч. 1 ст. 5 вказаного Закону від сплати судового збору звільняються інваліди I та II груп, законні представники дітей-інвалідів і недієздатних інвалідів I та II груп.

За положеннями ч. 4 ст. 105 ЦК України до ліквідатора з моменту призначення переходять повноваження щодо управління справами юридичної особи, яка припиняється; ліквідатор

такої юридичної особи представляє її у відносинах з третіми особами та виступає в суді від її імені.

У справі, яка переглядалася, апеляційну скаргу подано ліквідатором ТОВ, який відповідно до ст. 105 ЦК України управляє справами юридичної особи, що припиняється, представляє її у відносинах з третіми особами та виступає в суді від її імені. Отже, суд дійшов правильного висновку про те, що положення п. 9 ч. 1 ст. 5 Закону № 3674-VI щодо звільнення від сплати судового збору інвалідів I та II груп не поширюються на особу, яка подала апеляційну скаргу, як ліквідатора ТОВ, тому підстав для звільнення її від сплати судового збору немає (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 червня 2015 р. у справі № 6-694цс15*).

До відома авторів

До розгляду у «Віснику Верховного Суду України» приймаються оригінали авторських статей/матеріалів обсягом не більше одного авторського аркуша (40 тис. знаків) українською мовою у друкованому та електронному вигляді (формат текстового файлу .rtf або .doc, кегль шрифту 14 pt, інтервал між рядками 1,5). Рукописні оригінали не приймаються.

Оригінал має бути обов'язково підписаний автором (усіма співавторами). До нього додаються фото авторів (розмір 10×15 см), віддруковані на фотопапері без тиснення або записані на електронному носії (формат відповідного файлу .jpg, розподільна здатність зображення 300 dpi), а також короткі анкетні дані: прізвище, ім'я та по батькові, місце роботи, посада, вчений ступінь, адреса (із зазначенням поштового індексу та адміністративного району, в тому числі в місті), контактні телефони, факс, адреса електронної пошти, ідентифікаційний номер, письмовий дозвіл видавництву на обробку та зберігання персональних даних. Ілюстрації (фотографії) до тексту також мають супроводжуватися відповідними підписами.

Згідно із постановою Президії ВАК України від 15 січня 2003 р. № 7-05/01 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК Украї-

ни» наукові статті повинні мати такі необхідні елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких пропонується розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

До тексту статті долучається анотація (у середньому — 500 друкованих знаків) українською мовою, а також рішення кафедри ВНЗ чи відділу наукової установи про рекомендацію статті до опублікування.

Якщо статтю або окремі її фрагменти (цитати, епіграф тощо) перекладено українською мовою з російської, англійської або іншої іноземної мови, необхідно подати ксерокопію оригіналу.

Автори мають дотримуватися таких вимог до оформлення посилань на літературні джерела: зазначити прізвища авторів, укладачів, відповідальних редакторів та ін., видавництво, рік і міс-

це видання, загальну кількість сторінок або номер сторінки, з якої взято цитату. Бібліографічний опис іноземних джерел потрібно подавати мовою оригіналу, долучаючи до статті ксерокопії титульних сторінок цих видань. Нумерація виносок має бути єдиною для всієї статті (а не для кожної сторінки окремо), наводити їх слід на відповідних сторінках, а не в кінці статті.

При посиланні на нормативно-правовий акт необхідно зазначити його повну назву, дату прийняття, номер (для відомих — коли і ким затверджено), коли й за яким номером зареєстровано в Міністерстві юстиції України, а також офіційне джерело опублікування первісного тексту та змін і доповнень.

Автори не повинні передавати ці ж матеріали іншим видавцям до вирішення питання про їх опублікування у «Віснику Верховного Суду України». Редакція може не поділяти думку авторів статей. Відповідальність за достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, точність посилань на нормативні акти й інші джерела несуть автори.

Рукописи повертаються лише за умови, якщо буде визнано доцільним їх доопрацювання. Редакція має право редагувати, скорочувати надіслані матеріали та змінювати їхні назви з подальшим погодженням з автором.

Аналіз судової практики застосування зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі (витяг)¹

Вступ

На виконання зобов'язань, взятих Україною після приєднання до конвенцій Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи, Верховною Радою України з 2002 р. ухвалено понад сто законів, якими внесено зміни в законодавство України, у тому числі й до Кримінального кодексу України (далі — КК), з метою, з одного боку, привести законодавство України у відповідність до норм міжнародного права, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у частині декриміналізації деяких діянь; пом'якшення покарання за злочини, які не пов'язані із заподіянням шкоди життю та здоров'ю особи; введення альтернативних видів покарання, не пов'язаних із позбавленням волі, — штрафів, громадських робіт; а з другого, посилити боротьбу із деякими видами злочинів та відповідальність за корупцію; протиправним доступом до електронних грошей і за неправомірний випуск або використання електронних грошей; незаконне виготовлення лікарських засобів; незаконне виготовлення та обіг вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, та за інші протиправні дії (додаток 1).

Нормами деяких із зазначених у *додатку 1* законів кримінальну відповідальність за вчинення окремих протиправних дій було пом'якшено (скасовано), а нормами інших законів за вчинення тих самих протиправних дій — посилено.

Як наслідок, у судовій практиці при постановленні вироків, перегляді їх в апеляційному (касаційному) порядку спостерігається неоднакове застосування статей 4, 5, 74 КК щодо правильного визначення закону, що скасовує злочинність діян-

ня, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи.

Зазначені питання були предметом вивчення при підготовці правових позицій Верховного Суду України щодо справ, розглянутих у порядку ст. 400¹² Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК 1960 р.). Це рішення Верховного Суду України у справах: № 5-6ксл4, № 5-25ксл4, № 5-26ксл4, № 5-1ксл3, № 5-32ксл3, № 5-33ксл3, № 5-36ксл3, № 5-45ксл3.

З метою забезпечення правильного й однакового застосування законодавства, а також захисту та відновлення прав підозрюваних, обвинувачених (підсудних), засуджених шляхом приведення судових рішень у відповідність до норм закону, що скасовують, пом'якшують або звільняють від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування, проаналізовано судову практику забезпечення судами реалізації у судовому порядку ст. 58 Конституції України (зворотна дія закону в часі — статті 4, 5, 74 КК) за справами, розглянутими судами у 2012—2014 рр.

1. Огляд законодавства

У теорії кримінального права **чинність закону про кримінальну відповідальність у часі** розуміють як можливість застосування кримінального закону залежно від часу вчинення злочину. Згідно з ч. 2 ст. 4 КК злочинність і караність діяння визначається законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння.

Припинення чинності закону про кримінальну відповідальність означає, що його норми не можуть застосовуватися до визначених у ньому діянь. Підставами для припинення чинності законом про кримінальну відповідальність є:

а) скасування закону про кримінальну відповідальність;

¹ Матеріал до друку підготовлено суддею Верховного Суду України Є.І. КОВТЮК, помічником судді Верховного Суду України Л.Ю. ТРЕГУБ і науковим консультантом відділу аналізу судової статистики та узагальнення судової практики І.Б. ЛАВРОВСЬКОЮ.

б) заміна закону про кримінальну відповідальність іншим законом;

в) закінчення строку дії, на який закон був виданий.

Поширення дії нового закону на осіб, що вчинили відповідні діяння до набрання ним чинності, — **це і є зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі**. Цей принцип ретроактивності (традиційний для міжнародного права) закріплено у ст. 58 Конституції та визначено у ст. 5 КК. Він полягає у тому, що **ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визначалися законом як правопорушення**.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 5 КК закон про кримінальну відповідальність, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотну дію у часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання, але мають сумісність.

Відповідно до ч. 2 ст. 5 КК закон про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії в часі.

Частиною 3 ст. 5 КК встановлено: закон про кримінальну відповідальність, що частково пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, а частково посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, має зворотну дію у часі лише в тій частині, що пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи.

Тобто, якщо зміни в диспозиції статті спрямовані на посилення відповідальності, а в санкції — на її пом'якшення, зворотну дію мають лише зміни в санкції норми. Якщо у новому законі передбачена спеціальна стаття, що встановлює відповідальність за діяння, яке за попереднім законом кваліфікувалось за більш загальною статтею, а санкція, встановлена у цій новій спеціальній статті, є більш суворою, то діяння має кваліфікуватися за старим законом. Якщо максимальна межа покарання того самого виду у новому законі є нижчою (меншою), а мінімальна — вищою (більшою), то покарання має призначатися не нижче мінімальної межі за старим законом і не вище максимальної межі за новим законом, а якщо, навпаки, максимальна межа покарання того самого виду у новому законі є вищою (більшою), а мінімальна — нижчою (меншою), то по-

карання має призначатися не вище максимальної межі за старим законом і не нижче мінімальної межі за новим законом.

Відповідно до ч. 4 ст. 5 КК якщо після вчинення особою діяння, передбаченого цим Кодексом, закон про кримінальну відповідальність змінювався кілька разів, зворотну дію в часі має той закон, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, тобто необхідно застосовувати найбільш сприятливий для винуватого закон із усіх, що були чинними у цей період.

Під законом про кримінальну відповідальність тут розуміється не тільки КК взагалі, але і його окремі структурні елементи (норми), розділи, статті, частини статей, пункти, абзаци, речення, словосполучення, слова і цифри.

Скасування злочинності діяння означає його декриміналізацію (повну або часткову), яка може бути досягнута шляхом:

а) скасування норм Особливої частини КК;

б) внесення змін до норм Особливої частини КК — включення до диспозицій додаткових ознак або виключення ознак, які були у попередній редакції норми;

в) внесення змін до норм Загальної частини КК (наприклад, доповнення відповідної статті КК додатковою обставиною, що виключає злочинність діяння, або включення до КК положення про те, що готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності);

г) нового офіційного тлумачення кримінально-правової норми, яке змінює обсяг забороненої цією нормою поведінки без зміни її змісту (без зміни «букви закону»). Згідно зі ст. 147 Конституції офіційне тлумачення законів України дає Конституційний Суд України.

Пом'якшення кримінальної відповідальності здійснюється шляхом зміни санкції тієї чи іншої норми Особливої частини КК у бік пом'якшення або іншим чином.

При пом'якшенні санкції норми Особливої частини КК новий закон може:

а) встановити інший, менш тяжкий вид основного покарання (одного з альтернативних основних покарань за рівності інших основних покарань);

б) скасувати найбільш тяжке серед альтернативних основних покарань;

в) визначити максимальну межу основного покарання того ж виду (одного з альтернативних основних покарань) нижчою (меншою);

г) визначити мінімальну межу основного покарання того ж виду (одного з альтернативних основних покарань) нижчою (меншою);

г) не передбачати додаткове покарання;

д) встановити інший, менш тяжкий вид додаткового покарання (одного з альтернативних додаткових покарань);

е) скасувати найбільш тяжке серед альтернативних додаткових покарань;

є) визначити максимальну межу додаткового покарання того ж виду (одного з альтернативних додаткових покарань) нижчою (меншою);

ж) визначити мінімальну межу додаткового покарання того ж виду (одного з альтернативних додаткових покарань) нижчою (меншою);

з) встановити додаткове покарання (одне з альтернативних додаткових покарань) факультативним, а не обов'язковим;

и) передбачити меншу кількість додаткових обов'язкових покарань;

і) встановити додаткове покарання (одне з альтернативних додаткових покарань) таким, що може бути приєднане лише до окремих, а не до будь-якого з основних покарань тощо.

Пом'якшення кримінальної відповідальності особи за вчинене без зміни санкції відповідної норми Особливої частини КК відбувається шляхом:

– зменшення (зниження) часової, грошової або іншої верхньої чи нижньої межі того чи іншого виду покарання, визначеного у розд. X «Покарання та його види» Загальної частини КК;

– встановлення можливості застосування при вчиненні того чи іншого злочину умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або зменшення строків, які необхідно відбутися для такого звільнення;

– зміни чи виключення обставин, що обтяжують покарання;

– зменшення строків погашення судимості, ін.

Закон, що має зворотну дію в часі, поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання цим законом чинності та:

а) не були притягнуті до кримінальної відповідальності (у цьому випадку кримінальна справа не може бути порушена у зв'язку з відсутністю події злочину (п. 1 ч. 1 ст. 6 КПК 1960 р.) або відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК) не вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомості про вчинення відповідного діяння у зв'язку з тим, що кримінальна відповідальність за таке діяння скасована);

б) котрим пред'явлене обвинувачення у вчиненні злочину (у цьому разі кримінальне прова-

дження (справа) підлягає закриттю відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК 1960 р. або п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК);

в) засуджені обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, і відбувають покарання (відповідно до ст. 405¹ КПК 1960 р. та ст. 539 КПК звільнення від покарання і пом'якшення покарання у цьому випадку проводяться судом за клопотанням (заявою) засудженого, його захисника, законного представника або за поданням прокурора чи органу, що відає виконанням покарання);

г) відбули покарання, але мають непогашену чи незняту судимість.

Питання про застосування старого чи нового закону про кримінальну відповідальність у разі вчинення дій організатором, підбурювачем чи пособником злочину, тобто діянь, норми про відповідальність за які не мають самостійних санкцій, вирішуються так само, як і у разі вчинення закінченого злочину його виконавцем, з урахуванням положень статей 29—31 КК.

Криміналізація діяння здійснюється шляхом:

а) доповнення Особливої частини КК новими нормами чи окремими положеннями;

б) внесення змін до норм Особливої частини КК;

в) внесення відповідних змін до норм Загальної частини КК;

г) офіційного тлумачення кримінально-правової норми, яке змінює обсяг забороненої цією нормою поведінки.

Посилення кримінальної відповідальності може відбуватися шляхом зміни у бік посилення санкції тієї чи іншої норми Особливої частини КК або іншим чином.

При посиленні санкції норми Особливої частини КК новий закон може:

а) встановлювати інший, більш тяжкий вид основного покарання (одного з альтернативних основних покарань за рівності інших основних покарань);

б) скасувати найменш тяжке серед альтернативних основних покарань;

в) запровадити (встановити) максимальну межу основного покарання того ж виду (одного з альтернативних основних покарань) вищою (більшою);

г) запровадити мінімальну межу основного покарання того ж виду (одного з альтернативних основних покарань) вищою (більшою);

г) передбачити додаткове покарання;

д) встановити інший, більш тяжкий вид додаткового покарання (одного з альтернативних додаткових покарань);

е) скасувати найбільш тяжке серед альтернативних додаткових покарань;

є) встановити максимальну межу додаткового покарання того ж виду (одного з альтернативних додаткових покарань) вищою (більшою);

ж) встановити мінімальну межу додаткового покарання того ж виду (одного з альтернативних додаткових покарань) вищою (більшою);

з) визначити додаткове покарання (одне з альтернативних додаткових покарань) обов'язковим, а не факультативним;

и) передбачити більшу кількість додаткових обов'язкових покарань;

і) встановити додаткове покарання (одне з альтернативних додаткових покарань) таким, що може бути приєднане до будь-якого з основних покарань, а не лише до окремих із них.

Посилення кримінальної відповідальності без зміни санкції відповідної норми Особливої частини КК може відбуватися шляхом: збільшення (підвищення) часової, грошової або іншої верхньої чи нижньої межі того чи іншого виду покарання, визначеного у розд. X «Покарання та його види» Загальної частини КК; виключення можливості застосування при вчиненні того чи іншого злочину умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або збільшення строків, які необхідно відбутися для такого звільнення; збільшення строків погашення судимості тощо.

Аналітично-термінологічно-порівняльний аналіз ст. 58 Конституції та редакції ст. 5 КК

дає підстави для висновку про те, що **ст. 5 КК повністю відтворює зміст ст. 58 Конституції і є механізмом для застосування зворотної дії закону в часі на практиці і реалізується із урахуванням статей 4, 74 КК та регулюється відповідними положеннями процесуальних норм (КПК, КПК 1960 р.).**

Частинами 2 та 3 ст. 74 КК передбачено, що особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання. Якщо ж призначена засудженому міра покарання перевищує санкцію нового закону, вона знижується до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону, а в разі, коли така межа передбачає більш м'який вид покарання, відбуте засудженим покарання зараховується з перерахуванням за правилами, встановленими ч. 1 ст. 72 КК. Звільнення від покарання і зниження покарання за новим законом здійснюється судом тільки за клопотанням (заявою) засудженого, його захисника, законного представника або за поданням прокурора чи органу, що відає виконанням покарання.

Питання зворотної дії закону в часі виникають при досудовому розслідуванні кримінальних проваджень (справ), під час підготовчого провадження (попереднього розгляду справи) в суді, при апеляційному (касаційному) перегляді, а також при перегляді справи Верховним Судом України та під час виконання вироку суду.

Додаток 1

Перелік законів, якими після 15 листопада 2011 р. було внесено зміни до Кримінального кодексу України²

З метою приведення вітчизняного законодавства у відповідність до норм міжнародного права, зокрема конвенцій Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи, починаючи з 2011 р. Верховна Рада України ухвалила такі закони, якими внесено зміни до законодавства України про кримінальну відповідальність:

– від 15 листопада 2011 р. № 4025-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» (набув чинності 17 січня 2012 р.), нормами якого **скасовано караність діянь** за статтями 202, 203, 207, 208, 214, 215, 217, 218, 220, 221, 223, 225, 226, 228, 234, 235 КК, і внесено зміни до статей 65, 69, 88, 89, 99 та до п. 1 примітки до ст. 209 КК, прийнято в новій редакції статті 12, 53, 201 КК і викладено

у новій редакції санкції статей 200, 203¹, 203², 204, 205, 206, 209¹, 212, 212¹, 213, 216, 219, 222, 222¹, 223¹, 223², 224, 227, 229, 231, 232, 232¹, 232², 233, 364¹, 365¹, 365², 368³, 368⁴ КК (**частково пом'якшено, а частково посилено відповідальність**);

– від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (набув чинності 21 вересня 2012 р.), яким внесено доповнення до назви та редакції ч. 2 ст. 342 КК (розширено перелік ознак об'єктивної сторони);

– від 13 квітня 2012 р. № 4652-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України (набув чинності 19 листопада 2012 р.), яким внесено зміни та/або доповнення до статей 48, 53, 65, 75, 91, 374, 383, 386 КК, запроваджено кримінальну відповідальність слідчого за невиконання вказі-

² Усі зміни станом на дату набуття чинності зазначеними законами. З часом до них вносилися зміни та доповнення.

вок прокурора (ст. 381¹ КК) та за умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості (ст. 389¹ КК), у новій редакції викладено статті 369, 385, 387, 426 КК;

– від 24 травня 2012 р. № 4837-VI «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України **щодо посилення відповідальності** за порушення вимог законодавства про охорону праці та охорону надр» (набув чинності 15 червня 2012 р.), нормами якого внесено зміни до статей 267, 271, 272, 275 КК;

– від 24 травня 2012 р. № 4838-VI «Про внесення змін до статті 292 Кримінального кодексу України **щодо посилення відповідальності** за втручання в роботу об'єктів трубопровідного транспорту» (набув чинності 17 червня 2012 р.);

– від 7 червня 2012 р. № 4955-VI «Про внесення змін до статті 259 Кримінального кодексу України **щодо посилення відповідальності** за завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян» (набув чинності 4 липня 2012 р.);

– від 5 липня 2012 р. № 5064-VI «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за незаконне поводження зі зброєю та вибухонебезпечними матеріалами» (набув чинності 12 серпня 2012 р.), яким внесено зміни до ст. 263 КК (*частково пом'якшено, а частково посилено відповідальність*) та *запроваджено кримінальну відповідальність* за незаконне виготовлення, переробку чи ремонт вогнепальної зброї або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв (ст. 263¹ КК);

– від 5 липня 2012 р. № 5065-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо **посилення відповідальності** за фальсифікацію або обіг фальсифікованих лікарських засобів» (набув чинності 2 серпня 2012 р.), нормами якого внесено зміни до санкцій частин 1–3 ст. 305 КК (посилено відповідальність); у новій редакції викладено ст. 321¹ КК (посилено відповідальність) та *запроваджено кримінальну відповідальність* за порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів (ст. 321² КК);

– від 18 вересня 2012 р. № 5283-VI «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо **посилення відповідальності** за фальшування марок акцизного збору» (набув чинності 18 жовтня 2012 р.), нормами якого внесено зміни до статей 199, 216 КК;

– від 18 вересня 2012 р. № 5284-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків» (набув чинності 18 жовтня 2012 р.), яким ч. 1 ст. 200 КК викладено у новій редакції і *встановлено кримінальну відповідальність* за протиправний доступ до електронних грошей і неправомірний випуск або використання електронних грошей;

– від 16 жовтня 2012 р. № 5460-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства охорони здоров'я України,

Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів, Державного комітету телебачення і радіомовлення України» (набув чинності 5 грудня 2012 р.), яким внесено зміни до примітки до ст. 305 КК;

– від 18 квітня 2013 р. № 221-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо введення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» (набув чинності 18 травня 2013 р.), викладено у новій редакції статті 354, 368, 368³, 368⁴, 369, 370 КК та примітку до ст. 364¹ цього ж Кодексу, внесено зміни до статей 368², 369² КК;

– від 18 квітня 2013 р. № 222-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» (набув чинності 15 грудня 2013 р.), яким назву розд. XIV Загальної частини КК викладено у новій редакції і доповнено статтями 96¹ («Спеціальна конфіскація») і 96² («Випадки застосування спеціальної конфіскації»);

– від 14 травня 2013 р. № 228-VII «Про внесення зміни до статті 263¹ Кримінального кодексу України у зв'язку з приєднанням України до Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боеприпасів до неї, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності» (набув чинності 4 липня 2013 р.), нормами якого назву та ч. 1 ст. 263¹ КК викладено у новій редакції;

– від 16 травня 2013 р. № 245-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо введення законодавства у відповідність з Кримінальним процесуальним кодексом України» (набув чинності 9 червня 2013 р.), яким ст. 10 КК викладено у новій редакції з метою вирішення питання про кримінальну відповідальність осіб, які підлягають кримінальній відповідальності за законодавством іноземної держави і перебувають на території України, та виконання вироків, винесених іноземними судами чи міжнародними судовими установами; внесено зміни до статей 49, 69¹, 371, 373, 374, 384, 386 КК;

– від 23 травня 2013 р. № 314-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» (набув чинності 27 квітня 2014 р.), яким КК доповнено розд. XIV¹ «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» (статті 96³–96¹¹), де до суб'єктів кримінальної відповідальності віднесено уповноважених осіб юридичної особи (та юридичних осіб) за вчинення дій, передбачених статтями 209, 306, частинами 1 і 2 ст. 368³, частинами 1 і 2 ст. 368⁴, статтями 369, 369² цього Кодексу; осіб, які вчинили дії від імені юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 258–258⁵ КК; осіб, які від імені та в інтересах юридичної особи вчинили

будь-які із злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, 160, 260, 262, 436—438, 442, 444, 447 КК, а також осіб, які вчинили злочини, передбачені статтями 109, 110, 113, 146, 147, 160, 209, 260, 262, 306, частинами 1 і 2 ст. 368³, частинами 1 і 2 ст. 368⁴, статтями 369, 369², 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК, якщо такі злочини вчинені в інтересах юридичної особи, якщо вони спрямовані на отримання нею неправомірної вигоди або створення умов для отримання такої вигоди, а так само на ухилення від передбаченої законом відповідальності; законом, на відміну від ст. 12 КК, встановлені спеціальні строки давності за вчинення зазначених вище злочинів (ст. 96⁵), а також спеціальні види покарань (ст. 96⁶);

– від 10 жовтня 2013 р. № 642-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» (набув чинності 28 березня 2014 р.), нормами якого **запроваджено кримінальну відповідальність** за підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців (ст. 205¹ КК) та за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації (ст. 206² КК), **поширено відповідальність** за ст. 341 КК;

– від 28 січня 2014 р. № 734-VII «Про внесення зміни до статті 297 Кримінального кодексу України щодо відповідальності за осквернення або руйнування пам'яток, споруджених в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни — радянських воїнів-визволителів, учасників партизанського руху, підпільників, жертв нацистських переслідувань, а також воїнів-інтернаціоналістів та миротворців» (набув чинності 2 лютого 2014 р.) — **запроваджено відповідальність** за новими складами злочину;

– від 28 січня 2014 р. № 735-VII «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за заперечення чи виправдання злочинів фашизму» (набув чинності 2 лютого 2014 р.), нормами якого **запроваджено кримінальну відповідальність** за публічне заперечення чи виправдання злочинів фашизму, пропаганду неонацистської ідеології, виготовлення та (або) розповсюдження матеріалів, у яких виправдовуються злочини фашистів і їх прибічників (ст. 436¹ КК);

– від 21 лютого 2014 р. № 746-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції» (набув чинності 28 лютого 2014 р.), яким внесено зміни до ст. 364 КК (додано нові ознаки злочину) та до примітки до 364¹ КК; **декриміналізовано дії**, передбачені статтями 365¹, 423 і 424, які виключено із КК; у новій редакції викладено ст. 365 КК (**пом'якшено відповідальність**); ст. 425 КК доповнено приміткою, у якій надається визначення військової службової особи, а також істотної шкоди;

– від 23 лютого 2014 р. № 767-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року» (набув чинності 2 березня 2014 р.), яким у новій ре-

дакції викладено санкції частин 2 та 3 ст. 109, санкції статей 194, 279, 293, 341, 342 КК; внесено зміни до диспозиції та викладено у новій редакції санкції статей 295, 345, 347, 377 КК; внесено зміни до статей 162, 294, 296, 348, 349, 378, 379, 380, 382 КК; у новій редакції викладено статті 343 та 376 КК; **декриміналізовано дії**, передбачені статтями 110¹, 151¹, 361³, 361⁴, 362¹ КК;

– від 13 березня 2014 р. № 879-VII «Про внесення змін до Закону України «Про вибори Президента України» та деяких інших законодавчих актів України щодо техніко-юридичного вдосконалення виборчого процесу» (набув чинності 21 березня 2014 р.), яким внесено зміни до назви та у новій редакції викладено диспозицію ст. 158¹ КК;

– від 27 березня 2014 р. № 1170-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про інформацію» та Закону України «Про доступ до публічної інформації» (набув чинності 19 квітня 2014 р.), яким внесено зміни до ст. 330 КК (включено додаткові ознаки злочину);

– від 8 квітня 2014 р. № 1183-VII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» (набув чинності 18 квітня 2014 р.), яким ч. 5 ст. 49 КК викладено у новій редакції та запроваджено заборону застосовувати звільнення від кримінальної відповідальності (покарання) за спливом строків давності за злочини, передбачені статтями 109—114¹, 437—439, ч. 1 ст. 442 КК; **запроваджено кримінальну відповідальність** за «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань» (ст. 114¹ КК); **поширено відповідальність за злочини, передбачені статтями 110, 111, 113, 114, 279 КК;**

– від 9 квітня 2014 р. № 1194-VII «Про внесення змін до Закону України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» (набув чинності 17 травня 2014 р.), яким ч. 2 ст. 401 КК після слів «Державної спеціальної служби транспорту» доповнено словами «Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України» — **розширено перелік суб'єктів відповідальності;**

– від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (набув чинності 27 квітня 2014 р.), нормами якого **запроваджено кримінальну відповідальність** за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї (ст. 332¹ КК);

– від 13 травня 2014 р. № 1261-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» (набув чинності 4 червня 2014 р.), яким ст. 8 КК доповнено ч. 2, у новій редакції викладено статті 96¹, 96³, 96⁷, 354, 364, 364¹, 365², 368, 368³, 368⁴, 369, 369² КК, внесено зміни до статей 96², 96⁴, 366 КК;

– від 19 червня 2014 р. № 1533-VII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму»

(набув чинності 11 липня 2014 р.), яким **запроваджено кримінальну відповідальність** за фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110² КК);

– від 16 вересня 2014 р. № 1682-VII «Про очищення влади» (набув чинності 16 жовтня 2014 р.), відповідно до якого ч. 1 ст. 55 КК доповнено абзацом другим такого змісту: «Позбавлення права обіймати певні посади як додаткове покарання у справах, передбачених Законом України «Про очищення влади», призначається на строк п'ять років» (**поширено відповідальність внесенням доповнень до статті Загальної частини КК**);

– від 7 жовтня 2014 р. № 1689-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» (набув чинності 31 жовтня 2014 р.), якими викладено у новій редакції ч. 2 ст. 59 КК: «Конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього Кодексу»; посилено відповідальність **включенням до санкцій статей 109–114, 258, 258¹–258⁴, 260, 261 КК альтернативного покарання у виді конфіскації майна**;

– від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII «Про прокуратуру» (набув чинності 26 жовтня 2014 р.), яким декриміналізовано дії, передбачені статтею 381¹ КК (виключено із КК);

– від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII «Про Національне антикорупційне бюро України» (набув чинності 25 січня 2015 р.), яким внесено доповнення та/або зміни до статей Загальної частини КК у виді додаткової обставини, **якою виключається поширення дії норм відповідних статей на корупційні злочини**: ч. 1 статей 45–48, ч. 4 ст. 74, п. 1 ч. 3 ст. 81, п. 1 ч. 4 ст. 82 КК; ст. 45 доповнено приміткою, якою надається визначення корупційним злочинам; ч. 1 ст. 69 після слів «рішення може», ч. 1 ст. 75 після слова «суд» доповнено словами «крім випадків засудження за корупційні злочини», які припиняють дію норм відповідних статей у випадку вчинення корупційних злочинів; ч. 1 ст. 79 після слів «особливо тяжкі злочини» доповнено словами «а також за корупційні злочини», **які припиняють дію норми**; передбачено особливий порядок умовно-дострокового звільнення та заміну невідбутої частини покарання більш м'яким (внесено доповнення до п. 2 ч. 3 ст. 81, п. 2 ч. 4 ст. 82 — після слів «судом за» доповнено словами «корупційний злочин середньої тяжкості»); внесеними до статей 86, 87, 89, 91 КК змінами та доповненнями передбачено особливий порядок застосування норм відповідних статей за вчинення корупційних злочинів; внесено зміни та доповнення до статей Особливої частини КК (статті 112, 344, 368); ст. 368² КК викладено в новій редакції і **поширено відповідальність**;

– 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII «Про запобігання корупції» (набув чинності 26 жовтня 2014 р.), яким **запроваджено кримінальну відповідальність** за декларування недостовірної інформації (ст. 366¹ КК);

– 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення» (набув чинності 6 лютого 2015 р.), яким внесено доповнення і зміни до редакції ст. 209 КК та до примітки до цієї статті;

– від 14 жовтня 2014 р. № 1703-VII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення виборчих прав громадян» (набув чинності 23 жовтня 2014 р.), якими внесено зміни до статей 157, 159¹ КК і **поширено відповідальність**, статті 158, 158¹, 160 КК викладено у новій редакції і **поширено відповідальність**;

– від 25 грудня 2014 р. № 63-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей уточнення податкових зобов'язань з податку на прибуток підприємств та податку на додану вартість у разі застосування податкового компромісу» (набув чинності 17 січня 2015 р.), яким ст. 212 КК доповнено ч. 5, якою виключається кримінальна відповідальність у разі наявності факту досягнення податкового компромісу;

– від 28 грудня 2014 р. № 71-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» (набув чинності 1 січня 2015 р.), якими у назві та ч. 1 ст. 199 КК слово «збору» замінено словом «податку»;

– від 28 грудня 2014 р. № 77-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» (набув чинності 1 січня 2015 р.), якими ст. 172 КК викладено у новій редакції із **посиленням відповідальності, посилено відповідальність** за ст. 212¹ КК.

– від 15 січня 2015 р. № 116-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку проходження військової служби та питань соціального захисту громадян України, які проходять військову службу під час особливого періоду» (набув чинності 8 лютого 2015 р.), якими ст. 335 КК викладено у новій редакції;

– від 5 лютого 2015 р. № 158-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період» (набув чинності 5 березня 2015 р.), яким **розширено перелік суб'єктів правопорушення** за ст. 62 КК, а санкцію ч. 2 ст. 407 КК доповнено альтернативним покаранням у виді тримання в дисциплінарному батальйоні на строк від шести місяців до одного року;

– від 12 лютого 2015 р. № 186-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (набув чинності 5 березня 2015 р.), яким **запроваджено кримінальну відповідальність** за ухилення від проход-

ження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації (ст. 336¹ КК);

– від 12 лютого 2015 р. № 191-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» (набув чинності 5 квітня 2015 р.), яким ст. 213 КК викладено у новій редакції і **посилено відповідальність**;

– від 12 лютого 2015 р. № 194-VIII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» (набув чинності 5 березня 2015 р.), яким статті 402—405, 407—411, 413, 418—421, 425, 426, 428, 435 КК викладено у новій редакції і **посилено відповідальність**;

– від 12 лютого 2015 р. № 198-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» (набув чинності 4 березня 2015 р.), яким викладено у новій редакції примітку до ст. 45, ч. 5 ст. 354 КК (**пом'якшено відповідальність**) та примітку до цієї статті, ст. 368² КК (**посилено відповідальність**), ч. 1 ст. 370 КК викладено у новій редакції, внесено зміни до примітки до ст. 364¹ КК, до статей 368³, 368⁴, 369 КК (**посилено відповідальність**);

– від 2 березня 2015 р. № 218-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб» (набув чинності 8 березня 2015 р.), яким **запроваджено кримінальну відповідальність** за доведення банку до неплатоспроможності (ст. 218¹ КК);

– від 2 березня 2015 р. № 222-VIII «Про ліцензування видів господарської діяльності» (набув чинності 28 червня 2015 р.), яким із абз. 1 ч. 1 ст. 213 КК виключено слово «ліцензії»;

– від 7 квітня 2015 р. № 290-VIII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень» (набув чинності 26 квітня 2015 р.), яким **запроваджено кримінальну відповідальність** за зазначені дії (ст. 426¹ КК);

– від 9 квітня 2015 р. № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (набув чинності 21 травня 2015 р.), яким внесено доповнення до ч. 1 ст. 96⁹ КК, а ст. 436¹ КК викладено у новій редакції і **посилено відповідальність**;

– від 14 травня 2015 р. № 421-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів» (набув чинності 11 червня 2015 р.), яким **запроваджено кримінальну відповідальність** за погрози або насильство щодо журналіста (ст. 345¹ КК), за умисне знищення або пошкодження майна журналіста (ст. 347¹ КК), за посягання на життя журналіста

(ст. 348¹ КК), за захоплення журналіста як заручника (ст. 349¹ КК);

– від 2 липня 2015 р. № 576-VIII «Про Рахункову палату» (набув чинності 9 серпня 2015 р.), яким **запроваджено кримінальну відповідальність** за перешкоджання діяльності Рахункової палати, члена Рахункової палати (ст. 351¹ КК), внесено зміни до статей 112, 344 та 346 КК;

– від 16 липня 2015 р. № 629-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку» (набув чинності 12 серпня 2015 р.), яким **запроваджено кримінальну відповідальність** за порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності (ст. 220¹ КК), за фальсифікацію фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи (ст. 220² КК), внесено доповнення до диспозиції ч. 1 ст. 365² КК та викладено у новій редакції санкцію ч. 1 цієї статті із **частковим посиленням та частковим пом'якшенням відповідальності**.

Отже, за вказаний період часу було ухвалено низку законів, нормами яких внесені зміни та доповнення до статей Особливої частини КК, якими:

– декриміналізовані діяння, передбачені статтями 110¹, 151¹, 202, 203, 207, 208, 214, 215, 217, 218, 220, 221, 223, 225, 226, 228, 234, 235, 361³, 361⁴, 362¹, 365¹, 381¹, 423, 424 КК;

– частково пом'якшено, а частково посилено відповідальність за дії, передбачені статтями 200, 203¹, 203², 204, 205, 206, 209¹, 212, 212¹, 213, 216, 219, 222, 222¹, 223¹, 223², 224, 227, 229, 231, 232, 232¹, 232², 233, 263, 347, 364¹, 365, 365¹, 365², 368³, 368⁴ КК;

– пом'якшено відповідальність за дії, передбачені статтями 109, 162, 194, 279, 293, 294, 295, 296, 341, 342, 343, 345, 347, 354, 365, 366, 376, 377, 382 КК;

– запроваджено кримінальну відповідальність за дії, передбачені статтями 110², 114¹, 200 (нові склади злочину), 205¹, 206², 218¹, 220¹, 220², 231², 263¹, ч. 2 ст. 297, 321², 332¹, 336¹, 345¹, 347¹, 348¹, 349¹, 351¹, 364¹, 366¹, 381¹, 389¹, 426¹, 436¹ КК;

– посилено відповідальність за дії, передбачені статтями 109—114, 157, 158, 158¹, 159, 159¹, 160, 172, 199, 212¹, 213, 216, 258, 258¹—258⁴, 259, 260, 261, 263, 267, 268, 271, 272, 275, 279, 292, 305, 321¹, 341, 348, 354, 363³, 363⁴, 364, 365², 368, 368², 368³, 368⁴, 369, 402—405, 407—411, 413, 418—421, 425, 426, 428, 435, 436¹ КК.

Зазначеними вище законами внесено зміни та доповнення до норм Загальної частини КК, зокрема до статей 8, 10, 12, 45—49, 53, 55, 59, 62, 65, 69, 69¹, 74, 75, 79, 81, 82, 86—89, 91, 96¹, 96², 96³—96¹¹, 99 КК.

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)

Науково-практичний коментар

Р.А. Майданик,
завідувач кафедри
цивільного права
юридичного факультету
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка,
академік НАПрН України,
професор,
доктор юридичних наук

S u m m a r y

The article deals with complex issues of judicial practice on application of the laws on termination of mortgage by fulfillment of the main (secured) obligation, analyzes the legal nature of the mortgage, its impact on the use of the grounds of termination of the mortgagee. The author also considers the issue that if the creditor invalidates the right of the mortgagor, provided for by para 1 of Article 17 of the Law "On Mortgage", legal relationship of (mortgage) between the mortgagor and mortgagee are recognised terminated through the properly protection of civil rights by the court

Припинення іпотеки виконанням основного зобов'язання: юридична природа та умови

Для вітчизняної правозастосовної практики набули актуальності питання теоретичного обґрунтування застосування положень чинного законодавства про припинення іпотеки виконанням основного (забезпеченого) зобов'язання — кредитного договору тощо.

Важливе значення наукового висвітлення цієї проблематики зумовлене формуванням неоднакової судової практики щодо застосування статей 251, 252 Цивільного кодексу України (далі — ЦК) при визначенні моменту припинення іпотеки, допустимості поширення на відносини з іпотеки судової практики застосування зазначених положень ЦК про поруку.

У правозастосовній практиці формується неоднакове тлумачення зазначених положень ЦК і Закону від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (далі — Закон № 898-IV) в контексті допустимості одночасного використання в іпотечному договорі умови про припинення іпотеки «з настанням визначеної календарної дати або до повного виконання основного (забезпеченого) зобов'язання іпотекодавцем».

Системне вирішення зазначеної проблеми у правозастосуванні передбачає дослідження кількох взаємопов'язаних питань, а саме:

1) яка юридична природа іпотеки та її вплив на підстави припинення права іпотекодержателя?

2) чи діє іпотечний договір і чи існує право іпотеки до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем за кредитним договором у разі встановлення сторонами строку його дії «до визначеної календарної дати або до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем за кредитним договором», враховуючи те, що зобов'язання за основним зобов'язанням (зазвичай за кредитним договором) не виконані?

3) до якого часу діють обов'язки іпотекодавця у разі встановлення в іпотечному договорі строку його дії «до визначеної календарної дати або до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем за основним зобов'язанням»?

4) чи відповідає вимогам статей 251 та 252 ЦК встановлення сторонами строку дії іпотечного договору з використанням альтернативності,

один елемент якої є датою, а інший — вказівкою на подію, що може настати, а саме: «цей договір діє до визначеної календарної дати або до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем за основним зобов'язанням»?

У вітчизняній цивілістиці обґрунтовуються три основні концепції юридичної природи іпотеки — зобов'язально-правова, речово-правова і змішана

5) чи є визнання припиненими правовідносин (іпотеки) між іпотекодавцем та іпотекодержателем належним способом захисту цивільних прав судом у разі невизнання кредитором права іпотекодавця, передбаченого ч. 1 ст. 17 Закону № 898-IV?

1. Юридична природа іпотеки, її вплив на застосування підстав припинення права іпотекодержателя

Важливе практичне значення має вирішення питання щодо речово-правової або зобов'язально-правової природи іпотеки як виду заставних правовідносин, оскільки «якщо застава — речове право, то норми про зобов'язальне право можуть застосовуватися до нього лише у випадках, що прямо передбачені законом. І навпаки, якщо це зобов'язальне право, то необхідна вказівка закону на можливість використання щодо застави норм, розрахованих на речові права»¹.

У вітчизняній цивілістиці обґрунтовуються три основні концепції юридичної природи іпотеки — зобов'язально-правова, речово-правова і змішана.

Зобов'язально-правова теорія природи іпотеки ґрунтується на ідеї визнання застави зобов'язанням речі (*obligatio rei*) або зобов'язанням, у якому зобов'язаною особою є той, хто в даний момент володіє заставленою реччю².

Прихильники зобов'язально-правового характеру іпотеки зауважують на несамостійному характері застави, який залежний від забезпечуваного зобов'язання, що не характерно для класичних речових прав.

¹ Гражданское право : учеб. : в 3 т. / [Н.Д. Егоров, И.В. Елисеев и др.] ; отв. ред. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. — [6-е изд., перераб. и доп.]. — М., 2004. — Т. 1. — С. 696. (Тут і далі — переклад автора).

² Див.: Хвостов В. М. История римского права : пособие к лекциям / В.М. Хвостов. — М., 1919. — 473 с.

У цьому зв'язку в літературі зазначається, що «...застава ніколи не має самостійного значення, яке мають інші речові права, що завжди існують відокремлено і самостійно, самі по собі. Застава, слугуючи способом забезпечення іншого права, існує лише як акцесорне, додаткове до першого право»³.

Як свідчення відсутності речово-правового характеру застави, а отже, визнання її зобов'язанням, розглядається застава майнових прав, які заставадавець набуває в майбутньому⁴. Отже, право застави може бути встановлено на майбутню річ, стосовно якої не може бути встановлено ані право власності, ані будь-яке інше речове право з боку будь-якого суб'єкта⁵. Тож перед нами постає питання — чи доцільно розповсюджувати ознаку, що притаманна інституту застави в його окремих проявах, на правову природу застави в цілому⁶?

Деякі прихильники цієї концепції заперечують речовий характер заставного права не у зв'язку з відсутністю тих чи інших ознак «речовості», а через структуру заставного права як «відносного». При цьому невизначене коло зо-

Речово-правова теорія природи застави ґрунтується на ідеї визнання права заставадержателя речовим правом, тому що воно породжує пряме і безпосереднє відношення між особою і реччю

бов'язаних заставою осіб пояснюється умовою цього правочину, згідно з якою зобов'язаним суб'єктом є не лише особа, яка уклала договір, а й кожен, хто в момент стягнення виявиться власником заставленої речі⁷.

Речово-правова теорія природи застави ґрунтується на ідеї визнання права заставадержателя речовим правом, тому що воно породжує пряме і безпосереднє відношення між особою і реччю⁸.

³ Гантовер Л. В. Залоговое право. Объяснения к положениям главы IV раздела I проекта вотчинного устава / Л.В. Гантовер. — СПб., 1890. — С. 107.

⁴ Див.: Нижний С. В. До питання про правову природу застави / С.В. Нижний // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2002. — № 2. — С. 105.

⁵ Див.: Договорное право: Общие положения / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. — [2-е изд.]. — М., 2003. — Кн. 1. — С. 493.

⁶ Див.: Нижний С. В. Знач. прая. — С. 105.

⁷ Див.: Райхер В. К. Абсолютные и относительные права (к проблеме деления хозяйственных прав) / В.К. Райхер // Известия экономического факультета Ленинградского политехнического института. — Л., 1928. — С. 271—291.

⁸ Див.: Русское гражданское право: Вып. 1.: Общая часть; Вещное право; Авторское право. — 1917; Вып. 2: Обязательственное, семейное и наследственное право. — 1918. Вып. 1—2 / В.И. Синайский. — [2-е изд., испр. и доп.]. — К., 1917. — С. 182—183.

Речовий характер заставного права визначає дія цього права проти третіх осіб⁹ і можливість його здійснення незалежно від того, хто фактично володіє заставленим майном¹⁰. У зв'язку з цим речовий характер заставного права виражається насамперед у тому, що це право діє проти третіх осіб¹¹.

Застава загалом є речовим правом на мінову вартість, а не на сам предмет, яке породжує пряме і безпосереднє відношення між особою і річчю з приводу задоволення вимог кредитора за рахунок коштів реалізації заставленої речі

Представники цього напрямку звертають увагу на особливість заставного права серед речових прав, викликану тим, що заставне право, на відміну від інших речових прав, «...не має як мету ані користування, ані володіння річчю, а лише отримання певного розміру його вартості; і, крім того, із здійсненням цього повноваження заставодержателя пов'язане припинення самого заставного права»¹².

У зв'язку з цим заставне право розглядається як право на мінову вартість предмета застави, яке полягає в можливості виключного задоволення з цінності заставленої речі¹³.

При цьому застава загалом є речовим правом на мінову вартість, а не на сам предмет, яке породжує пряме і безпосереднє відношення між особою і річчю з приводу задоволення вимог кредитора за рахунок коштів реалізації заставленої речі¹⁴.

З огляду на це прихильники речово-правового підходу вважають, що іпотека, незважаючи на визнання її законом як існуючої в зобов'язальних правовідносинах (статті 1, 11—14, 16 Закону від 2 жовтня 1992 р. № 2654-XII «Про заставу» (далі — Закон № 2654-XII), статті 1, 3, 9 Закону № 898-IV), породжує у заставодержателя обмежене речове право на предмет застави

та має похідний акцесорний характер від забезпеченого нею зобов'язання¹⁵.

Таким чином, іпотека породжує обмежене речове право за розпорядженням заставним майном, у тому числі у формі можливості отримати переважне задоволення з його вартості¹⁶. Отже, виникає задоволення інтересів кредитора шляхом опосередкованого впливу на нерухомість, а також можливістю застави майнових прав і можливістю рівноцінної заміни предмета іпотеки¹⁷.

Змішана концепція застави передбачає визнання застави інститутом, що поєднує в собі ознаки як речового, так і зобов'язального права. Прихильники цієї концепції вважають, що це дає можливість вирішити дискусію про речово-правовий чи зобов'язально-правовий характер застави шляхом визнання подвійної (змішаної) природи застави¹⁸.

Прихильники такого підходу вважають, що «...набуто заставодержателем право не є ні речовим (так як можлива застава зобов'язань), ані зобов'язальним, або правом на право, оскільки застава все-таки пряме і безпосереднє відношення із заставленим об'єктом»¹⁹.

За такого підходу застава розглядається як інститут зобов'язального права та акцесорне зобов'язання²⁰, що має окремі риси речового, а саме позовну забезпеченість застави проти третіх осіб (абсолютний характер захисту) та обмеження заставодавця в праві розпорядження заставленим майном²¹, право слідування і переваги²².

¹⁵ Див.: Скиданов К. Звернення стягнення на предмет іпотеки за договором іпотеки, укладеним подружжям: теорія і практика // Юридична Україна — 2015. — № 4-5. — С. 93—99.

¹⁶ Див.: Мочалова В. А. Гражданско-правовые вопросы обращения взыскания на заложенное недвижимое имущество: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / <http://www.dissercat.com/content/grashdansko-pravovoye-voprosy-obrashcheniya-vzyskaniya-na-zalozhennoe-nedvishimoe-imushchestvo>

¹⁷ Див.: Скиданов К. Знач. праця. — С. 94.

¹⁸ Див.: Кирилюк Д. В. Цивільно-правове регулювання іпотеки об'єктів незавершеного будівництва: Дис. ... канд. юрид. наук / Д. В. Кирилюк. — К., 2015. — С. 85.

¹⁹ Звоницкий А. С. О залоге по русскому праву / А. С. Звоницкий. — К., 1912. — С. 217—218.

²⁰ Див.: Корнієнко Ю. І. До питання про правову природу застави / Ю. І. Корнієнко // Актуальні проблеми юридичної науки: зб. тез міжнар. наук. конф. «Дев'ять осінніх юридичних читань» (Хмельницький, 12–13 листопада 2010 р.): у 4 ч. — Частина третя: «Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний, господарський та адміністративний процес». — Хмельницький, 2010. — С. 128—129.

²¹ Див.: Анненков К. Система русского гражданского права: Права обязательственные / К. Анненков. — [2-е изд., пересмотр. и доп.]. — СПб., 1901. — Т. 3. — 1901. — С. 345.

²² Див.: Кирилюк Д. В. Знач. праця — С. 35—36.

⁹ Див.: Вільнянський С. Й. Радянське цивільне право: У 2-х т. / С. Й. Вільнянський. — К., 1973. — Т. 1. — С. 313 с.

¹⁰ Див.: Русское гражданское право. Знач. праця. — С. 225—226; Майданик Р. А. Правова природа інституту іпотеки / Р. А. Майданик // Юридичний вісник України. — 2009. — № 1. — С. 33.

¹¹ Див.: Вільнянський С. Й. Знач. праця. — С. 313 с.

¹² Кассо Л. Понятие о залоге в современном праве / Л. Кассо. — Юрьев, 1898. — С. 33.

¹³ Див.: Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. — М., 1912. — С. 428.

¹⁴ Див.: Майданик Р. А. Правова природа інституту іпотеки / Р. А. Майданик // Юридичний вісник. — 2009. — № 1 (10). — С. 34.

У зв'язку з цим застава за своєю правовою природою пропонується розглядати у власному (вузькому) і широкому розумінні. У власному розумінні застава є правом застави заставодержателя, у широкому — як два види відносин, а

Аналіз правової природи іпотеки виключно через правовідносини, що виникають між іпотекодавцем та іпотекодержателем, свідчить про її зобов'язальний характер: між сторонами існує правовий зв'язок, який виражається у взаємних правах та обов'язках. Отже, застава породжує два види відносин — між іпотекодавцем та іпотекодержателем і між іпотекодержателем та річчю

саме між заставодавцем і заставодержателем та між заставодавцем і будь-якими третіми особами з приводу речі, обтяженої заставою. У цьому зв'язку прихильники подвійної (змішаної) концепції розглядають заставу як сукупність двох правовідносин: а) як спосіб забезпечення зобов'язання боржника шляхом встановлення відносного правового зв'язку з кредитором; б) безпосередній правовий зв'язок заставодержателя щодо речі, обтяженої заставою²³.

Аналіз правової природи іпотеки виключно через правовідносини, що виникають між іпотекодавцем та іпотекодержателем, свідчить про її зобов'язальний характер: між сторонами існує правовий зв'язок, який виражається у взаємних правах та обов'язках. Отже, застава породжує два види відносин — між іпотекодавцем та іпотекодержателем і між іпотекодержателем та річчю²⁴. У першому випадку іпотека — це спосіб забезпечення виконання зобов'язання боржником шляхом встановлення відносного правового зв'язку з кредитором, а в другому — безпосередній правовий зв'язок іпотекодержателя і речі²⁵.

Відносини іпотеки умовно можна поділити на «внутрішні» (між сторонами договору застави) і «зовнішні» (між іпотекодавцем і третіми особами); перші є зобов'язальними, другі — речово-правовими. Як і класичні речові права на чуже майно (сервітут тощо), однією з підстав встановлення іпотеки є договір. Однак це не перетворює право іпотекодавця в змішане право — зобов'язально-речове. За своєю сутністю в іпотекодержателя виникає безпосереднє

і самостійне (від власника) право на чужу річ у вигляді мінової вартості на предмет іпотеки. Тому іпотека має розглядатися як речовий спосіб забезпечення зобов'язання боржника шляхом встановлення відносного правового зв'язку з кредитором і безпосереднього правового зв'язку іпотекодержателя щодо речі, обтяженої іпотекою.

Проведений аналіз свідчить про доцільність застосування у вітчизняному праві презумпції речово-правового характеру іпотеки (і застави в цілому) та використання щодо іпотеки норм, розрахованих на речові права і застосування норм про зобов'язальне право до іпотеки лише у випадках, прямо передбачених законом.

Забезпечення кредитування має вирішальне значення, є важливим питанням щодо якості інституту заставних прав та іпотеки. Тому при виникненні колізії між законами щодо підстав припинення іпотеки перевага має надаватися речовому праву іпотекодержателя як засобу забезпечення кредитування.

Право іпотеки не лише забезпечує виконання основного зобов'язання, а й визначає способи здійснення іпотекодержателем захисту його прав та інтересів в основному зобов'язанні

Зобов'язально-правовий механізм припинення договірної зобов'язання не повинен перешкоджати забезпечувати кредитування, зокрема шляхом визнання зобов'язання за іпотечним договором припиненим.

2. Чи діє іпотечний договір і чи існує право іпотеки до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем за забезпечуваним (основним) договірним зобов'язанням у разі встановлення сторонами строку його дії «до визначеної календарної дати або до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем за основним зобов'язанням» ?

У судовій практиці неоднаково вирішуються питання щодо того, чи діє іпотечний договір і чи існує право іпотекодержателя до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем за забезпечуваним (основним) договірним зобов'язанням у разі встановлення сторонами строку його дії «до визначеної календарної дати або до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем

²³ Див.: Сулейменов М. К., Осипов Е. Б. Залоговое право. — Алматы, 1997. — С. 5.

²⁴ Див.: Кассо Л. Зазнач. праця. — С. 33.

²⁵ Див.: Нижний С. В. Зазнач. праця. — С. 106.

за основним зобов'язанням (кредитний договір тощо)» з урахуванням того, що зобов'язання за забезпечуваним зобов'язанням не виконані.

Право іпотеки не лише забезпечує виконання основного зобов'язання, а й визначає способи здійснення іпотекодержателем захисту його прав та інтересів в основному зобов'язанні. Отже, треба враховувати як визначені ч. 2 ст. 16 ЦК способи захисту судом цивільних прав та інтересів, так і норми § 6 гл. 49 ЦК, законів № 2654-ХІІ та 898-ІV, якими встановлено особливості звернення стягнення на предмет іпотеки і задоволення за рахунок його вартості вимог іпотекодержателя²⁶.

Системний аналіз норм чинного законодавства дає підстави вважати іпотеку речовим способом забезпечення виконання зобов'язань, похідним від основного (забезпечуваного) зобов'язання, який після виникнення існує незалежно від припинення підстави іпотеки (іпотечного договору), за умови невиконання основного зобов'язання

У правозастосовній практиці сформувалася неоднакова судова практика тлумачення норм закону, яка фактично викликана конфліктом між правовими підставами припинення іпотеки внаслідок встановлення сторонами строку дії іпотечного договору з використанням альтернативності, один елемент якої є датою, а інший — вказівкою на подію, що може настати, а саме: «цей договір діє до визначеної календарної дати або до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем за основним зобов'язанням».

Вирішуючи зазначений конфлікт між підставами припинення права іпотекодержателя, перевагу потрібно надавати підставам припинення іпотеки як речового права на чуже майно, яке, зокрема, припиняється виконанням основного (забезпечуваного) зобов'язання, а в разі його невиконання — існує незалежно від припинення підстави іпотеки (іпотечного договору).

У разі встановлення сторонами іпотечного договору строку його дії «до визначеної календарної дати (наприклад, до 30 січня 2015 р.) або до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем за основним (забезпечуваним) зобов'язанням» з урахуванням того, що зобов'язання за основним договірним зобов'язанням не виконані як іпотечне охоронне зобов'язання з

договору, так і право іпотеки існують до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем за забезпечуваним зобов'язанням (кредитним договором тощо).

Системний аналіз норм чинного законодавства дає підстави вважати іпотеку речовим способом забезпечення виконання зобов'язань, похідним від основного (забезпечуваного) зобов'язання, який після виникнення існує незалежно від припинення підстави іпотеки (іпотечного договору), за умови невиконання основного зобов'язання (ст. 1 Закону № 2654-ХІІ, ч. 1 ст. 593 ЦК, ст. 3 Закону 898-ІV).

У зв'язку з цим право іпотеки припиняється з припиненням забезпечуваного зобов'язання (зокрема, з кредитного договору), а не з моменту закінчення строку дії такого договору, забезпечуване зобов'язання за яким не виконане.

Зважаючи на це, положення умов іпотечного договору щодо строку його дії «до визначеної календарної дати (наприклад, до 30 січня 2015 р.) або до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем за забезпечуваним зобов'язанням (кредитним договором тощо)» доцільно трактувати як визначення сторонами верхньої межі строку його дії та існування права іпотеки, оскільки право іпотеки, що виникло із такого договору, продовжує існувати до повного виконання зобов'язань сторонами (ч. 4 ст. 631 ЦК).

Практика Верховного Суду України у постановках від 21 травня 2012 р. у справі № 6-68цс11, від 17 вересня 2014 р. у справі № 6-6цс14, а також роз'яснення, наведені в постанові пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 р. № 5 «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» (далі — постанова № 5), стосуються відносин поруки, які є відмінними від іпотеки, а тому не підлягають застосуванню до відносин іпотеки.

Навіть у випадку застосування відповідної правової позиції з висновками про невизнання строку договору спірне іпотечне договірне зобов'язання і право іпотеки доцільно вважати чинними в силу закону внаслідок продовження дії та невиконання основного (забезпечуваного) зобов'язання.

²⁶ Див.: Бойко В. Іпотека як спосіб забезпечення зобов'язань: теорія і практика // Слово Національної школи суддів України. — 2014. — № 1. — С. 66—74.

3. До якого часу діють обов'язки іпотекодавця у разі встановлення в іпотечному договорі строку його дії «до визначеної календарної дати або до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем за забезпечуванним (основним) зобов'язанням»?

Важливо вирішити питання про тривалість дії обов'язків іпотекодавця у разі встановлення в іпотечному договорі строку його дії «до визначеної календарної дати (наприклад, до 30 січня 2015 р.) або до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем за забезпечуванним (основним) зобов'язанням (кредитним договором тощо)».

Іпотека є способом забезпечення, що встановлює обмежене речове право іпотекодержателя на предмет іпотеки, яке у випадку невиконання основного зобов'язання існує незалежно від закінчення строку дії іпотечного договору, а породжуване спливом строку дії договору іпотечне охоронне зобов'язання існує до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем за забезпечуванним зобов'язанням (кредитним договором тощо)

Основне призначення іпотеки полягає в речово-правовому забезпеченні виконання зобов'язання, що передбачає його існування до припинення основного зобов'язання та встановлення законодавчо визначеного виключного переліку припинення права іпотеки, зокрема з припиненням основного зобов'язання або предмета іпотеки.

Передбачену ч. 5 ст. 3 Закону № 898-IV норму про дійсність іпотеки до припинення основного зобов'язання або до закінчення строку дії іпотечного договору слід розглядати у нерозривному зв'язку з виконанням чи іншою підставою існування основного (забезпечуваного) зобов'язання, забезпеченого іпотекою, як речово-правового способу забезпечення виконання зобов'язання.

Іпотека є способом забезпечення, що встановлює обмежене речове право іпотекодержателя на предмет іпотеки, яке у випадку невиконання основного зобов'язання існує незалежно від закінчення строку дії іпотечного договору, а породжуване спливом строку дії договору іпотечне охоронне зобов'язання існує до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем за забезпечуванним зобов'язанням (кредитним договором тощо).

У зв'язку з цим обов'язки іпотекодавця у разі встановлення в іпотечному договорі строку

його дії «до визначеної календарної дати (наприклад, до 30 січня 2015 р.) або до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем за кредитним договором» доцільно вважати такими, що діють до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем за забезпечуванним (основним) зобов'язанням — кредитним договором тощо.

4. Чи відповідає вимогам статей 251 та 252 ЦК встановлення сторонами строку дії іпотечного договору з використанням альтернативності, один елемент якої є датою, а інший — вказівкою на подію, що може настати?

У правозастосовній практиці актуальним є питання щодо відповідності вимогам статей 251 і 251 ЦК (з урахуванням правової позиції щодо визначення строку, викладеної в постановках Верховного Суду України, а також у постанові № 5, встановленні сторонами строку дії іпотечного договору з використанням альтернативності, один елемент якої є датою, а інший вказівкою на подію, що може настати, а саме: «цей договір діє до визначеної календарної дати (наприклад, до 30 січня 2015 р.) або до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем за забезпечуванним (основним) зобов'язанням — кредитним договором тощо».

У зв'язку з тим, що право іпотеки існує незалежно від припинення підстави її виникнення (тобто припинення іпотечного договору), за наявності іпотеки за невиконаним основним (забезпечуванним) зобов'язанням, правило про використання підстави, що настає раніше, застосуванню не підлягає, оскільки це суперечить сутності іпотеки як речового за характером способу забезпечення виконання зобов'язання

Положеннями ст. 593 ЦК передбачено загальні підстави припинення застави, серед яких відсутня підстава припинення застави: «у зв'язку із закінченням строку дії договору застави». Однак зазначена підстава припинення передбачена для іпотеки як різновиду застави ч. 1 ст. 17 Закону № 898-IV, згідно з якою іпотека припиняється у разі припинення основного зобов'язання або закінченням строку дії іпотечного договору.

Відповідно до ч. 5 ст. 3 Закону № 898-IV іпотека є дійсною до припинення основного зобов'язання або до закінчення строку дії іпотечного договору.

З огляду на похідний характер від основного зобов'язання і незалежність існування права іпотеки від підстави її виникнення (тобто іпотечного договору) в разі невиконання існуючого основного зобов'язання, передбаченого ст. 17 Закону № 898-IV, такі (самостійні) підстави припинення іпотеки, як припинення основного зобов'язання і закінчення строку дії іпотечного договору не слід розглядати як альтернативні підстави припинення іпотеки у разі невиконання існуючого основного зобов'язання.

Умову іпотечних договорів про їх дію до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем за кредитним договором доцільно розглядати як установлення строку дії такого договору, оскільки це не суперечить вимогам ст. 252 ЦК. У такому випадку йдеться про певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія, що має юридичне значення, і може бути визначена певним періодом у часі, однаковим зі строком дії забезпечуваного іпотекою кредитного договору

У зв'язку з тим, що право іпотеки існує незалежно від припинення підстави її виникнення (тобто припинення іпотечного договору), за наявності іпотеки за невиконаним основним (забезпечуваним) зобов'язанням правило про використання підстави, що настає раніше, застосуванню не підлягає, оскільки це суперечить сутності іпотеки як речового за характером способу забезпечення виконання зобов'язання.

Таким чином, у випадку виконання забезпеченого іпотекою зобов'язання до закінчення встановленого строку дії іпотечного договору зобов'язання припиняється у зв'язку із припиненням основного зобов'язання, а у випадку коли закінчився строк дії іпотечного договору до виконання забезпеченого зобов'язання, то право іпотеки зберігається (тобто є чинним), оскільки чинними залишаються забезпечувані зобов'язання.

Визначення певної дати як підстави припинення строку договору не відповідає положенням ст. 252 ЦК, оскільки строком є певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення, і визначається він роками, місяцями, тижнями, днями або годинами, а не посиланням на подію, яка має настати.

Умову іпотечних договорів про їх дію до повного виконання зобов'язань іпотекодавцем за кредитним договором доцільно розглядати як установлення строку дії такого договору, оскільки це не суперечить вимогам ст. 252 ЦК.

У такому випадку йдеться про певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія, що має юридичне значення і може бути визначена певним періодом у часі, однаковим зі строком дії забезпечуваного іпотекою кредитного договору.

Обов'язкові до застосування правові висновки Верховного Суду України та рекомендаційне тлумачення щодо приписів статей 251 і 252 ЦК в контексті дії договору у випадку наявності в ньому умови про «дію до повного виконання зобов'язань за договором» є обов'язковими для судів при розгляді лише спорів про припинення забезпечення виконання грошових зобов'язань порукою, але не є універсальними і такими, які б застосовувалися до будь-яких інших видів (способів) забезпечення виконання зобов'язань, а тому не підлягають застосуванню за аналогією до іпотечних договорів.

Судова практика Верховного Суду України та викладена в постанові Вищого господарського суду України від 9 липня 2014 р. у справі № 910/22696/13 практика суду касаційної інстанції не може розглядатися як свідчення про поширення правових висновків застосування норм статей 251, 252 ЦК до договорів іпотеки, оскільки зазначені висновки ухвалені щодо справ, які не є однаковими зі спірними іпотечними договорами.

5. Чи є визнання припиненими правовідносин (іпотеки) між іпотекодавцем та іпотекодержателем належним способом захисту цивільних прав судом у разі невизнання кредитором права іпотекодавця, передбаченого ч. 1 ст. 17 Закону № 898-IV?

Специфіка і характер прав іпотекодержателя визначально впливають на вирішення питання щодо визнання припиненими правовідносин (іпотеки) між іпотекодавцем та іпотекодержателем належним способом захисту цивільних прав судом у разі невизнання кредитором права іпотекодавця, передбаченого ч. 1 ст. 17 Закону № 898-IV.

Вибір способу захисту зумовлюється необхідністю ефективного захисту сторони в судовому процесі та відновлення законності, заснованої на дотриманні правила, згідно з яким застосування судом того чи іншого способу захисту має реально забезпечувати поновлення прав позивача.

З цією метою при визначенні заявленого способу захисту має бути дотримано правило про відповідність предмета позову встановленим способам захисту права, тобто матеріально-правова вимога позивача до відповідача, яка впливає зі спірного правовідношення, має відповідати особливостям і характеру порушеного права.

У разі невизнання кредитором права іпотекодавця, передбаченого ч. 1 ст. 17 Закону № 898-IV, на припинення зобов'язання за договором іпотеки таке право не підлягає захисту судом за позовом іпотекодавця шляхом визнання його права на підставі п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК, оскільки чинна іпотека є правомірним обтяженням права власності іпотекодавця і свідченням відсутності порушення права власності іпотекодавця.

Крім того, заявлена позивачем вимога про визнання припиненими правовідносин (іпотеки) за іпотечним договором може розглядатися як неналежний спосіб захисту цивільних прав судом, що не відповідає положенням ст. 16 ЦК, через те, що оспорювані правовідносини іпотеки виникли з договору (іпотечного договору), припинення яких у судовому порядку проводиться з урахуванням спеціальних правил припинення іпотеки, а отже, зазначений спосіб судового захисту про визнання припиненими правовідносин (іпотеки) між іпотекодавцем та іпотекодержателем у цьому випадку може бути застосовано, коли відновити порушене право іпотекодавця не можна за допомогою інших, спеціальних способів захисту.

В і т а є м о к о л е г у !

3 вересня відзначив 65 років
суддя Верховного Суду України, заслужений юрист України

Скотарь Анатолій Миколайович.

Стаж його роботи на посаді судді становить 37 років,
із них 26 — у Верховному Суді України.

Видавництво «Істина» пропонує:

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2013 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2014. — 608 с.

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2014 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2015. — 728 с.

У збірниках вміщено постанови Верховного Суду України, прийняті протягом 2013 та 2014 років за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень у цивільних справах з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, а також із підстави встановлення міжнародною судовою установою порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Постанови супроводжуються правовими висновками Верховного Суду України про правильне застосування норм матеріального права щодо спірних правовідносин. До збірників також включено прийняті у той самий період постанови Верховного Суду України у справах, в яких не встановлено неоднакового застосування одних і тих самих норм матеріального права.

Видання розраховані на професійних суддів, адвокатів, прокурорів, науковців, викладачів і студентів юридичних навчальних закладів, а також на всіх, хто цікавиться судовою практикою.

Практика Верховного Суду України в адміністративних справах за 2014 рік. — К., 2015. — 212 с.

У збірнику опубліковано постанови Верховного Суду України, прийняті протягом 2014 р. за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень в адміністративних справах з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах.

Постанови супроводжуються правовими висновками Верховного Суду України про правильне застосування норм матеріального права у спірних правовідносинах. У збірнику також вміщено прийняті у той же період постанови Верховного Суду України у справах, в яких не встановлено неоднакового застосування одних і тих самих норм матеріального права. Також у збірнику міститься класифікатор справ адміністративної юрисдикції, розроблений Судовою палатою в адміністративних справах Верховного Суду України.

Видання розраховане на професійних суддів, адвокатів, прокурорів, науковців, викладачів і студентів юридичних навчальних закладів, а також на всіх, хто цікавиться судовою практикою.

**З приводу придбання книг
звертайтеся до видавництва «Істина»:
вул. Сирецька, 38, кв.1, м. Київ, 04073**

**Телефон: (44) 468-3131;
<http://www.istina-books.com.ua>;
e-mail: istina_knigi@ukr.net**

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей. За точність наведених у статтях даних, посилань на нормативні акти й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється за письмовим дозволом голови редакційної колегії з обов'язковим посиланням на джерело

З попередніми номерами журналу за 2015 рік (у форматі PDF) можна ознайомитися на офіційному web-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

editor@scourt.gov.ua

Адреса редакції:

вул. П. Орлика, 4а, кімн. 109

м. Київ

01043

Телефони:

відповідальний секретар

(44) 253-9965

група технічного забезпечення

(44) 253-0687

Редактори:

А.В. Гончарук

К.С. Мусієнко

П.О. Мусієнко

О.І. Пархоменко

О.Д. Баркан (в.о. відповідального секретаря)

Верстка:

В.М. Горобченко

С.І. Самкова

Фото:

Г.М. Безсмертна

Переклад англійською:

О.В. Гунько

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»

вул. Сирецька, 38, кв. 1

м. Київ

04073

Телефон: (44) 468-3131

E-mail: istina_knigi@ukr.net

Віддруковано:

ТОВ «ВТС Принт»

вул. Кирилівська, 476

м. Київ

04080

Телефон (факс): (44) 227-7817

Підписано до друку 22.09.2015.

Формат 60×84%. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.

Зам. 15-410.

Наклад 1280 пр. Ціна договірна

ПЕРЕДПЛАТА НА 2016 РІК

ВІСНИК ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Періодичність — 12 номерів на рік
Передплатний індекс — 40358

З питань замовлення
та передплати на **2016 рік** звертатися
до видавництва «Істина» за адресою:
вул. Сирецька, 38, кв. 1, м. Київ, 04073
Передплату можна оформити
у відділеннях зв'язку протягом року.

Телефон: +380 (44) 468—3131
E-mail: istina_knigi@ukr.net
<http://www.istina-books.com.ua>

Видавництво «Істина» пропонує нову послугу —
продаж номерів журналу
«Вісник Верховного Суду України»
та випусків збірника «Рішення Верховного Суду України»,
що вийшли друком раніше!
Також ви можете передплатити будь-який з номерів журналу
або випуск збірника, що вийдуть друком до кінця 2015 року.
Кожне з цих видань можна замовити окремо.
За детальною інформацією звертайтеся безпосередньо
до видавництва. Кількість номерів обмежена.

В офіційному науково-практичному ви-
данні публікуються постанови Пленуму
Верховного Суду України (далі — Суд);
рішення зборів суддів Суду; матеріали
з'їздів суддів України; витяги з окремих
рішень судових палат Суду; висновки
Суду, що викладені в постановах, при-
йнятих за результатами розгляду заяв
про перегляд судового рішення з під-
став неоднакового застосування судом
(судами) касаційної інстанції одних і тих
самих норм матеріального права (кри-
мінального закону) в подібних правовід-
носинах; науково-практичні коментарі
чинного законодавства; аналіз судової
практики з використанням даних судової
статистики; матеріали на допомогу судді
щодо вирішення складних питань здій-
снення судочинства; практика Європей-
ського суду з прав людини; наукові статті
щодо проблем судово-правової реформи,
правотворчості; матеріали науково-прак-
тичних конференцій, круглих столів, між-
народних семінарів тощо.